ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Філологічний факультет
Катедра української мови імени проф. І.І. Ковалика

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПЕРСОНАЛЬНОСТИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ВОЛОДИМИРА СВІДЗИНСЬКОГО ТА ЄВГЕНА ПЛУЖНИКА

Магістерську роботу
виконала
студентка групи ФЛУм-21
філологічного факультету
Бакота А.О.,
Науковий керівник – доц.
Кутня Галина Василівна

Львів 2025

ЗМІСТ

Розділ І. Категорія персональности в аспекті функційної граматики…

1.1. Теоретичні аспекти категорії особи/ персональности: історія досліджень і сучасні підходи……

1.2. Персональність як функційно-семантична категорія……

1.3. Ліричний текст як простір вираження персональности……

Розділ ІІ. Мовні індикатори категорії персональности в поетичному тексті В. Свідзинського та Є. Плужника на морфологічному рівні……

2.1. Іменні засоби вираження персональности……

2.1.1. Займенники як основний лексико-морфологічний засіб вираження персональности ……

2.1.2. Кличний відмінок як власне морфологічний засіб вираження персональности

2.2. Дієслівні засоби вираження персональности……

Розділ ІІІ. Мовні індикатори категорії персональности в поетичному тексті В. Свідзинського та Є. Плужника на синтаксичному рівні……

3. 1.Загальна характеристика персональности з погляду суб'єкта у синтаксичній структурі поезій……..

3.2. Характеристика персональности-суб'єктности в неозначено-особових реченнях……..

3.3.Характеристика персональности-суб'єктности в безособових реченнях

Висновки……..

Список використаної літератури……..

Додаток……..

ВСТУП

Сучасне мовознавство все більше уваги зосереджує на важливости антропоцентричних студій – тих, які зосереджені на окресленні людині в мові: як мова відбиває «я» людини, її досвід, свідомість і комунікативну діяльність, тобто вивчають «людину як суб'єкт породження й інтерпретації мовлення, чиї комунікативні потреби й наміри визначають зміст і прагматику вербального продукту»[1].

Відбувається зміна вектор мовознавчих досліджень – від значення до форми, що дає змогу з'ясувати варіанти об'єктивації мисленнєвих категорій діяльности людини, а відтак є потреба уточнинити, переглянути традиційні граматичні категорії. У центрі уваги – текстова реалізація дейктичних категорій – персональности, темпоральности – тих граматичних систем**,** які ілюструють відношення мовлення до його контексту: до мовця, адресата, часу, простору, що встановлюють зв'язок між мовою і ситуацією мовлення.

Однією з важливих категорій є персональність, за словами професорки Н. Ясакової, це природна функційно-семантична категорія, що «характеризує учасників позначуваної ситуації щодо їхньої ролі в комунікативному акті», має «універсальну понятєву основу, що об'єднує множину похідних функційних варіантів персональних значень, утілюваних різнорівневими мовними засобами»[2]. Категорія персональности охоплює всю систему засобів, через які мовець «присутній» у мовленні, а відтак «присутня» на всіх мовних рівнях, окрім фонетичного, виконуючи мисленнєву і комунікативну функції. Персональність не є тотожна граматичній особі, адже є ширшим поняттям, – поєднує граматичні, семантичні, прагматичні параметри мовлення; і, як стверджує С. Єрмоленко, аналіз цієї категорії допомагає глибше зрозуміти, як «мова організовує

---

[1] Сидоренко О., Бондаренко О. Функційно-комунікативний потенціал означено-особових речень: персоналізація суб'єкта медіаповідомлення. *Філологічні трактати*. 2023. Т. 15. № 1. С. 145.

[2] Ясакова Н. Я. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: монографія. Київ: НаУКМА, 2016. С. 276.

представлення суб'єкта, його позицію, взаємини з адресатом, ступінь означеності чи узагальненості»[3].

Категорія персональности не раз ставала об'єктом наукових розвідок. Морфологічні засоби персональности, зокрема особового дейксису, досліджували Т. Білецька, О. Калашник, Т. Матвійчук, Ю. Олешко, Н. Баландіна, О. Гнатів, Н. Дем'янова, М. Івасишин, Н. Панкова, І. Чернишова та ін.; синтасичнийу рівень, зокрема способи вираження чи прихованої реалізації суб'єкта (мовця, спостерігача, переживача) через граматичні й семантичні засоби, – М. Плющ, Н. Ясакова, Л. Близнюк, І. Шкіцька[4] та ін.

Комплексне й багатоаспектне дослідження категорії персональности в українському мовознавстві здійснила професорка Наталя Ясакова, яка вперше обґрунтувала її багаторівневий характер. Результати наукових пошуків відображено в монографії, у якій авторка послідовно окреслила основні комунікативні вияви цієї категорії[5].

Сьогодні активно вивчають категорію персональности як бінарну опозицію персональности/імперсональности. Зокрема Тетяна Хоронжук аналізує зв'язок категорії деперсоналізації з анафорою як референційним засобом заміни власних імен займенниками – за моделлю *антропонім → займенник 3-ї особи однини*[6]. А. Безноса розглядає прагматичну категорію персональности в контексті

---

[3] Єрмоленко С. Внутрішньотекстуальний суб'єкт і категорія персональності в поетичній мові Михайля Семенка. *Мовознавство*, 2019. № 6. С. 56–63.

[4] Дет. див.: Сидоренко О., Бондаренко О. Функційно-комунікативний потенціал означеноособових речень: персоналізація суб'єкта медіаповідомлення. *Філологічні трактати*. 2023. Т. 15. № 1. С. 177.

[5] Ясакова Н. Ю. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: монографія. Київ: НаУКМА, 2016. 326 с.; Див. рецензію: Баган М. Нова праця про функційні вияви категорії персональності в українській літературній мові. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2017. Т. 20. № 1. С. 154–156.

[6] Хоронжук Т. Деперсоналізаційний потенціал анафори: шляхи дослідження моделі антропонім → займенник 3-ї особи однини. Ак*туальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство.* 2021. Вип. 35. Т. 7. С. 159–164. [7] Безноса А. Деякі мовні індикатори вираження категорії ввічливості. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/2683/1/%D0%B4%D0%B5%D1%8F%D0%BA%

дослідження мовних індикаторів вираження категорії ввічливости[7]. О. Сидоренко й О. Бондаренко зосереджують увагу на функційно-комунікативному потенціалу односкладних означено-особових речень як засобів персоналізації суб'єктів у комунікативному просторі медіаповідомлень[7].

Попри теоретичні напрацювання на матеріалі української мови, чимало дослідників зосереджує увагу саме на граматико-стилістичних особливостях художнього мовлення, зокрема граматики поетичного тексту. Аналіз категорії персональности в поетичному дискурсі дає змогу глибше зрозуміти, як мова моделює образ суб'єкта, його позицію, взаємини з адресатом, а також ступінь означености чи узагальненості мовлення. Поетичний текст стає особливо цінним матеріалом для дослідження вияву в мові ліричного тексту «я» людини через граматичну категорію персональности**.** У поезії ця категорія набуває особливого змісту**,** окреслюючи не тільки того «хто говорить», а й створює образ ліричного суб'єкта, розкриваючи його внутрішній світ.

Скажімо, С. Єрмоленко досліджує граматико-стилістичні особливости художньої мови М. Семенка, очільника українських футуристів, висвітлюючи загальні питання реалізації дейктичних категорій граматики в поетичному дискурсі[8]. О. Черевченко, аналізуючи поетичну творчість київських неокласиків, присвячує окремий розділ своєї монографії засобам увиразнення категорії персональности в поезії Юрія Клена[9]. Дослідниця О. Китиця розглядає форми вербалізації ліричної адресації в поетичній мові А. Малишка[10]. На категорії особи – як ядрі категорії персональности – зосереджує увагу Наталя Дарчук, яка обрала

---

[7] Сидоренко О., Бондаренко О. Функційно-комунікативний потенціал означено-особових речень: персоналізація суб'єкта медіаповідомлення. *Філологічні трактати*. 2023. Т. 15, № 1. С. 145–153.

[8] Єрмоленко С. Внутрішньотекстуальний суб'єкт і категорія персональності в поетичній мові Михайля Семенка. *Мовознавство*, 2019. № 6. С. 56.

[9] Черевченко О.М. Лінгвістичні аспекти аналізу поетичного тексту: неокласичні виміри: монографія. Умань: ВІЗАВІ, 2012. 235 с.

[10] Китиця О. Форми ліричної адресації в поезії Андрія Малишка. *Матеріали Всеукраїнської міжвузівської конференції «Творчість Андрія Малишка в контексті літературного процесу XX століття»*. К., 1997. С. 123–127.

матеріалом своєї студії твори Лесі Українки. Учена порушє питання функціонування категорії особи, способів вираження семантики займенників як чинників ідіостилю поетеси, а також особливостей стилістико-граматичної системи її індивідуально-авторського континууму як лінгвоестетичного феномену, що ґрунтується на використанні загальномовних засобів[11].

Попри значну увагу українських мовознавців до засобів вираження категорії персональности, це питання ще не дістало грунтовного висвітлення в аспекті сучасної граматичної теорії. Маємо небагато праць, присвячених граматико-стилістичним особливостям художньої мовлення, зокрема поетичного дискурсу. Як зазначає М. Баган, розгляд текстотвірних функцій категорії персональности становить наукову цінність передусім для стилістики тексту, що й потребує докладнішого опрацювання на матеріалі конкретних творів різних стилів та жанрів[12].

Лінгвістичне вивчення поетичної мови непересічних постатей Володимира Свідинського і Євгена Плужника є актуальним, позаяк їхня творчість належать до доби Розстріляного Відродження. Попри «повернення» цих постатей у літературний процесі і ґрунтовні літературознавчі студії, мовний аспект їхньої поезії залишається недостатньо вивченим. Твори зазначених авторів становлять цінний мовний матеріал для аналізу категорій сучасної граматики, зокрема – категорії персональности. Варто наголосити, що за життя творчість цих поетів не дістала належного визнання, тому звернення до їхнього поетичного доробку становить ще одну вагому підставу для дослідження. Звідси випливає **актуальність** обраної теми магістерської роботи.

---

[11] Дарчук Н. Категорія особи в поетичних текстах Лесі Українки. *Лінгвістичні студії*. 2020. Вип. 40 (1). С. 19–35. URL: https://doi.org/10.31558/1815-3070.2020.40.1.2

[12] Баган М. Нова праця про функційні вияви категорії персональності в українській літературній мові. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2017. Т. 20. № 1. С. 156.

Мета роботи – комплексно дослідити засоби мовного вираження категорії персональности в поетичних творах В. Свідзинського та Є. Плужника на морфологічному і синтаксичному рівнях.

Завдання магістерської роботи:

- окреслити поняття «категорія персональности» в українському мовознавстві, визначити її теоретичне підґрунтя та стан вивчення в аспекті функційної граматики;
- проаналізувати засоби реалізації персональности на морфологічному рівні;
- дослідити вияви персональности на лексико-семантичному рівні;
- проаналізувати засоби персональности на синтаксичному рівні, розкривши функційно-комунікативний потенціал односкладних речень як засобів персоналізації;
- визначити особливости реалізації категорії персональности в поетичному тексті В. Свідзинського і Є. Плужника.

Об'єкт дослідження – мовні засоби вираження категорії персональности в поетичному дискурсі.

Предмет дослідження – особливости засобів реалізації персональности в ліричному тексті В. Свідзинського та Є. Плужника.

Методи дослідження. Описовий метод – для вивчення семантики та способів вираження категорії персональности, а також для опису формальних і синтаксичних особливостей речень. Граматико-семантичний аналіз – для визначення засобів персоналізації суб'єктів поетичного тексту. Контекстноситуативний метод – для аналізу вираження персональности у творах В. Свідзинського та Є. Плужника. Зіставний метод – для порівняльного аналізу мовних засобів персональности у творах поетів.

Наукова новизна полягає у потребі досліджень комунікативнофункційних показників персональности як маркера ідіостилю В**.** Свідзинського та Є.

Плужника. Вивчення способів вираження персональности на матеріалі поетичних текстів сприятиме глибшому розумінню категорії персональности в українській мові.

Практичне значення полягає в тому, що аналіз граматико-стилістичних особливостей поетичних текстів зазначених авторів дає змогу зробити висновки про специфіку засобів персоналізації в ліричній поезії порівняно з їхнім загальномовним вживанням.

Теоретичне значення полягає в тому, що результати дослідження можна використати для викладання граматики й стилістики української літературної мови, а такод для спецкурсів з мовленнєвого етикету й комунікативної лінгвістики та прагмалінгвістики.

Джерельна база. Матеріалом для дослідженя слугували збірки поетів, а саме: Свідзінський В. Ліричні поезії (далі – Св., ЛП)[13], Свідзинський В. Вибрані твори (далі – Св.)[14], «Медобір» (далі – Св., Мд.)[15], Плужник Є. «Три збірки» (далі – Пл.)[16].

Структура роботи – загальний обсяг роботи —69 сторінок.

---

[13] Свідзінський В. Поезії / Упор., передм. Е. Соловей. Харків: «Фоліо», 2013. URL: https://mala.storinka.org/%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80-%

[14] Свідзинський В. Вибрані твори / упор. Е. Соловій. К.: Смолоскип, 2011. 502 с.

[15] Свідзинський В. Медобір. Київ: «Сучасність», 1975. 204 с.

[16] Плужник Є. Три збірки. Мюнхен, 1979. 257 с.

РОЗДІЛ І
КАТЕГОРІЯ ПЕРСОНАЛЬНОСТИ В АСПЕКТІ ФУНКЦІЙНОЇ ГРАМАТИКИ

1.1. Теоретичні аспекти категорії особи / персональности історія досліджень і сучасні підходи

Дослідження реалізації персональних значень має давню тяглість в українському мовознавстві, а об'єктом лінгвістичних студій передусім ставала категорія особи. Однак і досі не вироблено єдиної термінології, тому поняття *«особа», «особовість»* і «*персональність»* уживають неоднозначно.

В українській граматиці можна виокремити кілька основних тенденценцій у тлумаченні категорійних значень персональности з огляду на різне розуміння суті цієї граматичної категорії та способів її реалізації в мові, а саме: «вираження особових протиставлень на рівні граматики приписують тільки займенникам і дієсловам, констатуючи, проте, відмінний характер реалізації категорійних значень; до засобів експлікації граматичної семантики особи зараховують не тільки займенники і дієслова, а й повнозначні іменники; констатують вираження граматичних значень особи не тільки морфологічними, а й синтаксичними засобами»[17].

Визначення «граматична категорія». О. Безпояско, досліджуючи семантичну й граматичну структуру іменних категорій (іменників, прикметників тощо), підсумовує, що головною ознакою граматичної категорії (роду, числа, відмінка) є наявність у мові певного змісту, вираженого через систему протиставлених форм, тобто через парадигму (*стіл – столи*, *він – вона*, *цей – того*). Науковиця визначає граматичну категорію як систему форм, які передають певне значення завдяки взаємному протиставленню (*однина ↔ множина*,

[17] Ясакова Н. Потрактування мовної репрезентації особових протиставлень в українському мовознавстві. *Мова і культура.* Київ, 2013. Вип. 16. Т. 1 (163). С. 214. URL: https://burago.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/163.pdf

чоловічий ↔ жіночий рід), і наголошує: вона формується тоді, коли певне значення реалізується в мові через такі формальні опозиції[18].

Віталій Русанівський розглядає граматичну категорію особи у зв'язку з дослідженням дієслова – як спосіб позначення виконавця дії (мовця, адресата чи іншої особи). Учений підкреслює, що це значення виражається через особові займенники (*я, ти, він*) і дієслівні форми (*йду, йдеш, йде*), а сама категорія особи тісно пов'язана з предикативністю, тобто є передусім синтаксичною, а не лише морфологічною. Він зазначає, що в сучасній українській мові переважає аналітичний тип вираження особи – поєднання займенника з дієсловом (*я йду*), тоді як форма без займенника (*йду*) трапляється рідше[19].

Ілля Кучеренко пропонує відмінний від загальноприйнятого підхід до розуміння категорії особи. Учений не вважає особові займенники (*я, ти, він*) головними формальними показниками цього граматичного значення. Учений розглядає узагальнено вказівний іменник як мовну одиницю з подвійною функцією: лексично такий іменник називає суб'єкта дії, а граматично – позначає його участь у мовленні, тобто визначає, у якій особі (першій, другій чи третій) він представлений у комунікативному акті. Таким чином, І. Кучеренко пов'язує значення особи не стільки з формальними засобами, скільки зі способом участи суб'єкта в мовленні[20].

Іван Матвіяс трактує займенники як окрему частину мови зі своєю семантико-граматичною специфікою, що поєднує значення та граматичні риси, не властиві іншим частинам мови. Учений досліджує, як особові займенники (*я, ти, він, ми, ви, вони*) функціють у реченні, які смислові і стилістичні відтінки

---

[18] Безпояско О. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). К.: Наук. думка, 1991. С. 3.

[19] Русанівський В. Структура українського дієслова. К.: Наук. думка, 1971. С. 8; Русанівський В. Граматична категорія особи в усному і писемному літературному мовленні. *Українське усне літературне мовлення*. К.: Наук. думка, 1967. С. 193, 194.

[20] Кучеренко І. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. С. 249.

вони створюють. Мовознавець наголошує, що хоч займенники частково подібні до іменників**,** позаяк теж позначають істоти чи предмети, однак лише їм і особовим формам дієслова властиво виражати протиставлення осіб (*я/ти, він/вона*). На думку І. Матвіяса, займенники не тільки замінюють іменники, а передють особову семантику, завдяки якій у мові відтворюється комунікативна ситуація між мовцем, адресатом і тим, про кого йдеться[21].

Термін «персональність» у науковий обіг запровадила Е. Борщ, розглядаючи персональність за аналогією до таких функційно-семантичних категорій, як модальність, темпоральність і аспектуальність. На її думку, вираження граматичної особи не обмежується морфологічними засобами (закінченнями дієслів, особовими займенниками), а реалізується й поза ними – через синтаксис, лексику, контекст, інтонацію, тобто через усю систему мови в дії. Дослідниця розрізняє:

- морфологічну категорію особи – граматичне вираження відношення дії до діяча в межах особових форм дієслова;
- синтаксичну особу – елемент предикативности речення, що виходить за межі морфологічного рівня;
- персональність – ширшу функційно-семантичну категорію з польовою структурою, у центрі якої перебуває граматична особа, а на периферії – лексичні, синтаксичні та прагматичні засоби репрезентації суб'єкта мовлення[23].

Термін «персональність», як зазначає Н. Ясакова, потрібно застосовувати для позначення семантичної категорії, що виявляє особові відношення на рівні

---

[21] Матвіяс І. Синтаксис займенників в українській мові. К.: Видавництво АН УРСР, 1962. С. 9–39. [23] Борщ Е. Граматична особа і персональність (на матеріалі східнослов'янських мов). *Мовознавство.* 1973. № 4. С. 50–58.

речення й тексту, тоді як «особа» слід уживати у значенні морфологічної категорії**,** яка реалізує семантику персональности в мовній структурі[22].

Синтаксичний аспект категорії особи став предметом дослідження М. Мірченка, який розглядає її як невід'ємну властивість речення, зумовлену його структурною природою. Науковець підкреслює, що особові протиставлення реалізуються не тільки морфологічними засобами, а й за допомогою позапарадигматичних засобів. Семантичним і синтаксичним інваріантом категорії особи М. Мірченко вважає двоскладну дієслівну конструкцію – суб'єктно-предикативне утворення, у якому формально й лексично репрезентовано відношення між суб'єктом і предикатом. На думку науковця, персональність є суперкатегорією, що представлена у структурі дієслова та прономінатива, і виступає підкатегорією загальнореченнєвої категорії предикативности. Узагальнюючи способи мовної репрезентації особових значень, дослідник виокремлює дві бінарні опозиції в системі категорії особи: *перша особа/ не перша особа* та *третя особа/ не третя особа*[23].

М. Плющ трактує категорію особи як семантично зумовлену граматичну категорію, що виявляється в іменнику, займеннику та дієслові. В іменнику вона має функційно-семантичний характер і ґрунтується на опозиції *особа/ не особа*, тоді як в дієслові – морфологічний. Значення третьої особи реалізується у Н.в., другої – у Кл.в., а загалом категорія особи поєднує морфологічний і синтаксичний рівні мови. Учена висновковує, що категорія особи, маючи семантичну основу, тісно пов'язана з поняттєвою опозицією персональности/імперсональности й об'єднує своєю семантикою іменники, займенники і дієслова[24].

---

[22] Ясакова Н. Потрактування мовної репрезентації особових протиставлень в українському мовознавстві. *Мова і культура.* Київ, 2013. Вип. 16. Т. 1 (163). С. 219.

[23] Мірченко М. Структура синтаксичних категорій: монографія. Луцьк: «Вежа», 2001. С. 229–231.

[24] Плющ М. Граматична природа категорії особи в іменах і дієслові. *Актуальні проблеми граматики: зб. наук. праць* / ред. кол.: В. Ожоган та ін.: *Наук. зап. Кіровоградського держ.*

Нове трактування граматичної категорії особи запропонував Іван Вихованець. На підставі аналізу іменникових і дієслівних категорій учений висновковує, що категорія особи не є суто дієслівною. Хоча формально вона виражається морфологічно в дієслові, її семантична основа закладена в іменнику. Саме дієслово переймає особові ознаки від іменника-підмета, унаслідок чого між цими частинами мови виникає паралелізм, що визначає узгодження та сполучуваність у реченні[27].

Науковці І. Вихованець і Катерина Городенська зазначають, що особові протиставлення реалізуються через систему граматичних значень в іменникові та дієслові. Особові займенники належать до групи займенникових іменників і чітко розрізняють першу, другу й третю особи. Ядро категорії особи складають займенники першої та другої особи, які позначають тільки людей; їх протиставлення формам третьої особи визначає функційне спрямування – вказівне або вказівно-анафоричне[25].

На думку Анатолія Загнітка, що категорія особи в іменнику має особливий статус: вона входить до категорії істоти й водночас є міжрівневою, перехідною граматичною категорією. У дієслові діяч граматично представлений саме як особа. Учений зазначає, що взаємодія дієслівної особи з відмінком іменника становлять найвищий рівень співвідношення між цими частинами мови, демонструючи взаємопроникнення їхніх морфологічних категорій і формування складніших мовних одиниць[26].

Мар'ян Скаб теж розглядає категорію особи не як часткову, що властива тільки певним класам слів, передусім дієсловам, а як загальномовну категорію,

---

пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Кіровоград, 1997. Вип. 2. С. 100–101. [27] Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наук. думка, 1988. С. 140.

[25] Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / за ред. І. Вихованця. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 190–191.

[26] Загнітко А. Теоретична граматика української мови: Морфологія: монографія. Донецьк: ДонДУ, 1996. С. 250.

що бере участь у формуванні та вираженні різних граматичних значень на морфологічному та синтаксичному рівнях[27].

З переосмисленням способів вираження граматичної семантики персональности виникає термінологічна невизначеність: поняття *особа***,** *особовість***,** *персональність* часто ототожнюють або ж тлумачать неоднаково. Валентина Дроботенко пвдкреслює суперечливість наповненні терміна *«персональність»* і пропонує розглядати категорію особи як функційносемантичну, що входить до ширшого поля персональности, де дієслівна особа становить її ядро**.** Водночас залишаються не до кінця з'ясованими природа, межі, репрезентанти категорії особи, а також периферійні елементи персональности, які до неї безпосередньо не належать[28].

О. Китиця аналізує систему засобів вираження категорії персональности **в** сучасній українській літературній мові крізь призму адресантно-адресатної ситуації та особливостей реалізації в публіцистичних текстах**.** Учена визначає персональність як центральну функційно-семантичну категорію мови**,** що охоплює три ключові складові комунікативної тріади: адресанта, адресата і предмет повідомлення[29].

Отож дослідження лексико-граматичних класів і способів вираження граматичних значень в українській мові призвело до різних тлумачень засобів репрезентації особових протиставлень**.** Розвиток функціональної граматики, що аналізує мову від значення до форми, спонукав переосмислити традиційні підходи до граматичних категорій, зокрема категорії особи**.** Сучасні мовознавці визнають, що засобами вираження особових значень є не лише дієслівні форми,

---

[27] Скаб М. Другоособовість як основна інтегральна семантико-синтаксична ознака апеляційних проявів. *Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту*: зб. наук. пр., присв. ювілею Загнітка А. П. Донецьк: ДонНУ, 2004. С. 107.

[28] Дроботенко В. Категорія особи і категорія персональності: специфіка функційноструктурної ієрархії. *Лінгвістичні студії*. Вип. 22. Донецьк : ДонНУ, 2011. С. 103

[29] Китиця О. Категорія персональності та засоби її вираження в публіцистичному стилі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2001. С. 23, 24.

а й займенники та власні імена**.** Водночас залишаються питання щодо структури і складу цих засобів та взаємодії морфологічної категорії особи із синтаксичними способами вираження персональности.

1.2. Персональність як функційно-семантична категорія

Персональність окреслюють як актуалізаційну категорією, що характеризує об'єкти дійсности за їхнім стосунком до комунікативної ситуації[30]. Ця категорія має універсальний характер, забезпечуючи базові потреби людини розмежувати себе та інших, уможливлюючи реалізацію ідіоспецифічних, прагматично маркованих значень[34].

Є різні думки щодо засобів експлікації граматичної семантики особи: займенники і дієслова та займенники, дієслова, власне-іменники, причому цей підхід домінує в сучасних граматичних студіях[35].

Категорію персональности розглядають як ієрархічну функційносемантичну категорію з основою у протиставленні першої, другої і третьої особи та широкою периферією, що включає неспеціалізовані засоби вираження особи. Вона впливає на модусні категорії, підсилюючи або пом'якшуючи категоричність викладу, інтимізуючи мовлення чи відсторонюючи мовця[31].

Категорія персональности є:

- актуалізаційною – бере участь у встановленні відповідности між повідомленням і конкретним комунікативним актом;
- близькою до комунікативних категорій – її прояви залежать від прагматики спілкування й забезпечують реалізацію комунікативних намірів та соціальних відносин мовців[37].

Персональність розглядають як систему мікрополів, у якій різнорівневі мовні засоби організовані навколо еталонного репрезентанта інваріантного

---

[30] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова», Київ, 2017. С. 183. [34] Баган М. Нова праця про функційні вияви категорії персональності в українській літературній мові. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2017. Т. 20. № 1. С. 154–156. [35] Там само. С. 101–102.

[31] Баган М. Нова праця про функційні вияви категорії персональності в українській літературній мові. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2017. Т. 20. № 1. С. 155. [37] Там само. С. 154.

значення[32]. Персональним значенням властива смислова градація: від прямого вираження певного суб'єкта чи об'єкта до його вилучення, іншими словами, до деперсоналізації[33]. Як зазначає М. Плющ, ядро семантики персональности (тобто протиставлення «особа ↔ неособа») виражається через граматичну категорію особи, яка проявляється:

- у змісті іменників (які називають суб'єкта чи об'єкт);
- у дієслівних формах особи;
- у функціях займенників та іменників, що виступають як засоби репрезентації суб'єкта (мовця, адресанта) та об'єкта (адресата) у зв'язку з дієсловом-предикатом[34].

Категорія персональности в українській мові охоплює різнорівневі мовні засоби – лексичні, морфологічні, синтаксичні тощо, які разом формують цілісну систему, побудовану за певною ієрархією**, у** центрі якої – граматична категорія особи (тобто протиставлення я/ти – він/вона/воно). Різні мовні засоби вираження персональної семантики можна поділити на:

- номінативні – особові іменники, зокрема ті, що позначають «третіх осіб», які конкретизують та ідентифікують особу в тексті;
- комунікативні – особові займенники, які позначають особу в мовленнєвому акті, особові дієслівні форми, які відображають співвіднесеність дії або стану із суб'єктом мовленнєвої ситуації[35].

У морфології вияв персональности залежить від категорійного значення частини мови та граматичної ролі слова в реченні. В іменниках семантика

---

[32] Ясакова Н. Категорія персональності: у вимірах функційної граматики. *Дослідження з лексикології і граматики української мови.* 2013. Вип. 14. С. 21–30.

[33] Хоронжук Т. Деперсоналізаційний потенціал анафори: шляхи дослідження моделі антропонім → займенник 3-ї особи однини. Ак*туальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство.* 2021. Вип. 35. Т. 7. С. 160.

[34] Плющ М. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення: монографія. Вид. 2-ге, доповн. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 35.

[35] Сидоренко О., Бондаренко О. Функційно-комунікативний потенціал означено-особових речень: персоналізація суб'єкта медіаповідомлення. *Філологічні трактати*. 2023. Т. 15. № 1. С. 148.

персональности визначається наявністю відповідних сем у лексичному значенні слова, причому перша і друга особа реалізується тільки для назв людей, здатних до комунікації[36]. Н. Ясакова, порівнявши іменникову та дієслівну специфіку вияву персональности, зробила важливий висновок про те, що «з формального погляду центр морфологічного втілення семантики персональності становить особа дієслова. Семантично центральною є особа іменника»[37].

Персональність – це інтегральна категорія, що поєднує граматичне, семантичне й комунікативно-прагматичне, і реалізується через такі засоби:

- лексико-семантичні: імена, займенники, назви осіб, звертання;
- синтаксичні: типи речень (безособові, узагальнено-особові, двоскладні);
- прагматичні: оцінка, емоційність, модальність;
- текстові: точка зору, ліричний суб'єкт, авторська позиція, причому семантика особи завжди виступає орієнтаційним ядром висловлювання[38].

Категорія персональности знаходить свій вияв і на синтаксичному рівні. А. Загнітко пов'язує її з поняттям агентивности в структурі речення: «…у семантико-синтаксичній структурі речення агентивність виражається іменником – назвою істоти, який виконує функцію суб'єкта, а об'єктивність – іменником – назвою неістоти, який виконує функцію об'єкта, адресатність – іменником – назвою особи, якій приписується виконувана дія та ін.»[39]. М. Мірченко підкреслює синтаксичний характер категорії особи й відносить її до комунікативно орієнтованих категорій поряд із часом і модальністю. З погляду

---

[36] Ясакова Н. Ю. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: монографія. Київ: НаУКМА, 2016. С. 201.

[37] Ясакова Н. Ю. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: монографія. Київ: НаУКМА, 2016. С. 278.

[38] Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія: монографія. Донецьк: Дон ДУ, 1996. С. 185.

[39] Загнітко А. Теоретична граматика української мови. Морфологія: монографія. Донецьк: ДонДУ, 1996. С. 291.

функційного синтаксису, особа є актуалізованою комунікативною категорією, що визначає роль суб'єкта дії, процесу чи стану в акті мовлення з точки зору мовця. У межах цієї категорії виокремлюють три ролі учасників висловлювання: мовця, адресата мовлення та неучасника спілкування[40].

Різновиди персональних значень корелюють із видами суб'єкта за означеністю / неозначеністю, а специфіка персональности як синтаксичної категорії виявляється у двох аспектах:

- референційно-семантичному; ➢ семантико-прагматичному[41].

Референційно-семантичний аспект стосується того, на кого вказує мовна форма, тобто співвіднесення з реальною особою або учасником ситуації, а семантко-прагматичний пов'язаний із комунікативною роллю особи у висловлюванні, тобто як мовці використовують граматичні форми, щоб виразити своє ставлення, вплив чи намір у спілкуванні.

Специфічні функційні варіанти персональної семантики втілюються в реченнях різної семантико-синтаксичної структури, закріплюючись на рівні мови**.** Взаємодія між «хто виконує дію» (персональність) і «наскільки він означений» (означеність) простежується в односкладних і реченнях. Як зауважує Н. Ясакова, українська мова має «широкий арсенал засобів вираження різноманітних відтінків персональної семантики, поява яких зумовлена генетичною спорідненістю й активною взаємодією категорій персональності й означеності»[48].

Категорія персональности (особи) не тільки окреслює суб'єкта, а й наскільки цей діяч визначений, конкретний, одиничний. Від 1 до 3 особи зменшується ступінь означености. Це створює шкалу персональности, яка

---

[40] Мірченко М. Структура синтаксичних категорій: монографія. 2-е вид., переробл. Луцьк: РВВ «Вежа», 2004. С. 321.

[41] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 180. [48] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 181.

переходить у протиставлення персонального ↔ імперсонального мовлення. Персональність (наявність діяча) і імперсональність (відсутність діяча) – це не дві протилежности: між ними є перехідна зона, у якій діяч або не названий прямо, або узагальнений, або виражений невиразно[42]. Тому В. Русанівський зауважує, що між «є діяч» і «нема діяча» лежить градація, «смуга переходу», тобто проміжні стани[43].

Вивчаючи структуру синтаксичних категорій, М. Мірченко зазначив, що «особовість» дієслів змінюється, тобто втрачається здатність дієслова чітко вказувати на діяча, причому перша, друга і третя особи реалізують узагальненоособову семантику, форма третьої – зазвичай неозначено-особову й одноособову[44]. На синтаксичному рівні категорія персональности проявляється через зв'язок особової форми дієслова із суб'єктом дії. Іншими словами, дія в реченні завжди «прив'язана» до певної особи, яка її виконує. Такий суб'єкт називають об'єктивовано-особовим, бо він має виражене граматичне оформлення – його «помітно» у структурі речення[45].Різні особи мають різну визначеність і комунікативну роль у реченні. Отож категорія персональности в українській мові як функційно-семантична система поєднує граматичні, лексичні і прагматичні засоби та забезпечує вираження ролі суб'єкта / об'єкта в мовленнєвій ситуації. Навколо граматичної категорії особи – ядра персональности –орагнізована периферія неспеціалізованих мовних засобів.

У магістерській роботі використано теоретичну модель Н. Ясакової для інтерпретації персональних значень в українській мові, яку авторка будує на співвідношенні інваріанта – поняттєвої основи персональности – і багаторівневої

---

[42] Там само. С. 183.

[43] Безпояско О., Городенська К., Русанівський В. Граматика української мови. Морфологія: підручник. К.: Либідь, 1993. С. 214.

[44] Мірченко М. Структура синтаксичних категорій: монографія. Луцьк, 2001. С. 232.

[45] Сидоренко О., Бондаренко О. Функційно-комунікативний потенціал означено-особових речень: персоналізація суб'єкта медіаповідомлення. *Філологічні трактати*. 2023. Т. 15, № 1. С. 149.

системи функційних варіантів[46]. Засоби вираження семантики персональности розглянемо в наступних розділах магістерської роботи на матеріалі поетичних текстів В. Свідзинського та Є. Плужника.

1.3. Ліричний текст як простір вираження персональности

Сьогодні є чимало досліджень, присячених сучасним репрезентаціям персональности в різних сферах мовлення. Н. Ясакова слушно зауважує, що категорія персональности набуває особливої ваги в тексті, забезпечуючи його цілісність і беручи участь у формуванні змісту: «Текст може набувати загальну персональну належність (певну персональну тональність), персональну домінанту (семантично акцентоване персональне значення), окремі семантично й стилістично вмотивовані вживання граматичних форм особи»[47].

О. Сидоренко, О. Бондаренко зазначають, що в публіцистичних текстах категорія персональности, тобто мовне вираження присутности людини – автора, мовця, спостерігача – залежить від типу тексту: його стилю, жанру, теми. У публіцистичних текстах автор виявлений значно активніше, ніж у художньому: він не просто створює «образ автора», як у літературі, а постає реальною особою субєктом дії, який бере участь у комунікації, оцінює, впливає на читача[48].

Н. Дарчук, аналізуючи категорію особи в поетичних творах Лесі України, звертає увагу на важливість цієї категорії, що, з одного боку, розмежовує ліричні та епічні твори, а з іншого – формує різні жанри лірики через спеціальне вживання граматичних осіб. Використання форм особи маркує індивідуальний

---

[46] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Нац. універ. «КиєвоМогилянська академія»; Київ. нац. університет ім. Т. Шевченка, Київ, 2017.

[47] Ясакова Н. Ю. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: монографія. Київ: НаУКМА, 2016. С. 56.

[48] Сидоренко О., Бондаренко О. Функційно-комунікативний потенціал означено-особових речень: персоналізація суб'єкта медіаповідомлення. *Філологічні трактати*. 2023. Т. 15, № 1. С. 149

стиль поета й відіграє значну роль у створенні смислу та загальної композиції віршів[49]. Саме тому категорію особи можна вважати засадничою для лірики, адже їх властиве мовлення від першої особи, тоді як у прозі зазвичай домінує третя особа. Це, серед іншого, підтверджують і статистичні спостереження дослідниці: у Частотному словнику Лесі Українки друге місце за частотністю посідає саме особовий займенник *я*[57].

У поетичному тексті реалізуються різні способи вираження суб'єкта – *я* поета або оповідача: через мовлення, через сприйняття, описи, образи тощо. Така варіативність є природною рисою художнього тексту[50]. Ліричний суб'єкт постає внутрішнім мовним виразником поетичного світу, носієм емоцій, думок і переживань; він не тотожний реальному авторові, але є його художнім відображенням. Поет або оповідач може бути присутній у тексті безпосередньо – через своє мовлення (коли він «говорить»), або опосередковано – як безмовний спостерігач, коли його свідомість, емоції, враження виражено не прямо, а через зображення світу. Ці два полюси, як зазначає С. Єрмоленко, відбивають локуторний модус – «говоріння» (суб'єкт промовляє, коментує, висловлює думки) і нелокуторний / немаркований модус – «сприймання» (світ подано ніби сам по собі, а не через слова мовця)[51].

Отже, персональність у поетичному тексті – це не просто граматична категорія, а спосіб самовираження поета, його погляд у межах поетичного світу. Через форми особи, інтонацію, перспективу бачення вибудовується унікальний ліричний суб'єкт, що поєднує індивідуальне й універсальне. Ця особлива співприсутність автора й мовного *я* найглибше виявляється у творчости В.

---

[49] Дарчук Н. Категорія особи в поетичних текстах Лесі Українки. *Лінгвістичні студії*. 2020. Вип. 40 (1). С. 19. [57] Там само. С. 21.

[50] Єрмоленко С. Внутрішньотекстуальний суб'єкт і категорія персональності в поетичній мові Михайля Семенка. *Мовознавство*, 2019. № 6. С. 62–63.

[51] Єрмоленко С. Внутрішньотекстуальний суб'єкт і категорія персональності в поетичній мові Михайля Семенка. *Мовознавство*, 2019. № 6. С. 63.

Свідзинського та Є. Плужника, тому далі зосередимося на аналізі функціонування категорії персональности у їхніх поетичних текстах.

РОЗДІЛ ІІ
МОВНІ ІНДИКАТОРИ КАТЕГОРІЇ ПЕРСОНАЛЬНОСТИ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ В. СВІДЗИНСЬКОГО ТА Є. ПЛУЖНИКА НА МОРФОЛОГІЧНОМУ РІВНІ

1920-ті роки ХХ ст. увійшли в історію української літератури як доба модернізму, що й досі класифікують по-різному, зокрема як період Розстріляного відродження. Р. Мовчан справедливо зауважує, що цей час «народжував фанатів-мрійників, спроможних по-новому відкрити світові «блакитні вежі» – символ нерозривного єднання землі й неба, почути над вихором революції недосяжну «патетичну сонату» (М. Хвильовий, Ю. Яновський, М. Куліш, О. Довженко), та інтелектуалів-скептиків, що з вершини своєї освіченості «плювали» на фанфарний гамір маси (В. Підмогильний, Т. Осьмачка, Є. Плужник, В. Домонтович) або ж помірковано відходили в тінь (М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара, В. Свідзінський)». Проте всі вони були своєрідними «дон-кіхотами» ХХ століття[52].

Євген Плужник (1898–1918) і Володимир Свідзинський (1885–1941) – два визначні поети цієї доби, долі яких склалися по-різному, але обидва стали жертвами тоталітарного режиму. Їхня творчість є вагомим внеском у розвиток української поезії міжвоєнного часу.

Визначити точний художній напрям, у межах якого працювали митці, складно, однак їх стиль поєднує спільна реакція на суспільні потрясіння та загальна модерністька поетика доби, що тяжіла до розмаїття стилів,

[52] Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі. К.: Стилос, 2008. С. 110.

символічної образності та флософського осмислення світу. Життєвий досвід визна обох поетів визначився на їхніх провідних мотивах: прагненні внутрішнього спокою, модерному розумінні смерті як природного явища та ін.

Обидва поети створили оригінальні індивідуально-авторські світи. Ліричний світ Є. Плужника позначений стриманим психологізмом, емоційним мінімалізмом; це поет «душевного мікроруху», короткої фрази й прихованого болю. Його поетику часто визначають як холодну ліричність або стриману трагедійність.

Ідіостиль В. Свідзінського формують внутрішня зосередженість, лаконізм, філігранність образу та надзвичайна увага до звуку й ритму. Це поет максимально «очищеного», «майстер поетичної мініатюри»[53]

Поетичний підтекст і мовно-стильові особливості лірики Є. Плужника і В. Свідзинського потребують кількаразового прочитання й багатовекторного дослідження – як літературознавчого, так і власне мовного.

2.1. Іменні засоби вираження персональности

2.1.1. Займенники як основний лексико-морфологічний засіб вираження персональности

Розрізнення осіб у займенниках має подвійну природу:

- семантичну (смислову) – пов’язану зі значенням (хто саме бере участь у комунікації: мовець, слухач чи третя особа);
- граматичну (формальну) – виражену через форми слова, узгодження, закінчення, тобто через граматичну систему мови.

[53] Соловей Е. Поет, якого ми могли втратити зовсім. Свідзинський В. Вибрані твори. К., «Смолоскип». С. 12.

Інакше кажучи, категорія особи – це не лише «зміст», а й форма, яка має свої граматичні показники.

Серед займенникових іменників зі значенням ‘особа’ виокремлюються *я, ти, ми, ви,* для яких основна функція – позначення комунікативної ролі учасників мовлення. У типових мовних ситуаціях *я, ти* безпосередньо вказують на мовці й адресата, тоді як *ми* і *ви* охоплюють не тільки комунікантів, а й інших осіб, залучених до комунцікації. Форми 1 і 2 особи є ядром категорії персональности, адже безпосередньо співвідносяться з учаниками спілкування.

Натомість 3 особа позбавлена власне особової семантики й перебуває на периферії поля персональности; і граматичне значення 3 особи є основною становить основну семантичну характеристику прономінативих одиниць *він, вона, воно*[54]. Особові займенники 3 особи протиставляються займенникам 1 та 2 особи: *я, ти* мають власне особовий характер, тоді як *він, вона, воно* кваліфікують як особово-вказівні, оскільки в реченні вони функціюють як морфологічні синоніми іменника[55].

Категорія особи/ неособи розрізняє типи референції, тобто віднечення учасників комунікативного акту: особові займенники співвідносяться з учасниками або об’єктом мовлення, а неособові – не мають безпосереднього зв’язку з учасниками мовлення; відтак займенник *я* узгоджується тільки з формами дієслів, що вказують на суб’єкт комунікації, *ти* – лише з формами дієслів, які називають адресата комунікації, *він, вона, воно* – лише з формами, що підкреслюють об’єкт комунікації[56].

---

[54] Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: монографія. Київ: НаУКМА, 2016. С. 201, 276.

[55] Жовтобрюх М., Кулик Б. Курс сучасної української мови: 3-тє вид. Ч. І. Київ: Рад. школа, 1965. С. 309–310.

[56] Загнітко А. Теоретична граматика української мови. Морфологія: монографія. Донецьк: Дон ДУ, 1996. С. 105, 254.

Протиставлення форм 1 і 2 особи формі 3 особи визначає займенники як формально мотивований центр категорії персональності/іперсональності [57]. Оскільки учасниками комунікативного акту є лише особи, це зумовлює маркованість форм 1 та 2 особи ознакою персональности; займенники 3 особи, орієнтовані на зовнішній «некомунікативний світ», можуть позначати як істоту, так і неістоту, внаслідок чого набувають іперсонального значення[66]. 1 та 2 особи виконують дейктичну функцію, а 3 – анафоричну, що забезпечує висловлювання когезію (граматичну, лексичну й логічну зв'язність) і виконує референційну роль (тобто встановлює зв'язок між словом і тим, про що воно говорить)[58].

Мовна репрезентація предметности здійснюється за допомогою займенникового іменника. Реалізація особових протиставлень виявляється у трьох функційно різних групах одиниць: *я, ми; ти, ви;* в інших іменникових займенниках (*він, вона, воно*) та власне-іменниках. Займенникові іменники 3 особи (*він, вона, воно*) не просто повторюють раніше назване, а й нагадують про попередню роль цього референта – ким він був, у якій ситуації діяв. Інакше кажучи: *він* може означати не будь-яку особу, а саме ту, яка вже фігурувала в попередньому описі, у певній ролі; *він* не позначає учасника діалогу, а повертає нас до персонажа або явища**,** вже відомого в художній реальности твору[59]. У поетичних текстах В. Свідзинського, Є. Плужника це чітко проілюстровано: *Як важко дихає ся ніч! / Неначе в ній вогонь таїться...* (Св., ЛП); *І скажу, затуливши собою хатинку:/ – Тут мого тата немає,/ Десь він інде тепер на спочинку,/ Бо він приїхав дуже трудний* (Св., Мд., с. 18); *Боєць потужний, над землею/*

---

[57] Хоронжук Т. Деперсоналізаційний потенціал анафори: шляхи дослідження моделі антропонім → займенник 3-ї особи однини. А*ктуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство.* 2021. Вип. 35. Т. 7. С. 161. [66] Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія: монографія. Донецьк: Дон ДУ, 1996. С. 346.

[58] Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. С. 191.

[59] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 111–112. [69] Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / за ред. І. Вихованця. К.: «Пульсари», 2004. С. 191.

Простяг *він* *ясний міч…* (Св., ЛП); *Сніг лежав, пухнатий як росомаха./ Ліниво витягши дебелі лапи./ Я пройшов недалеко – і* *він* *не звів голови* (Св., Мд., с. 30); *Чи* *він* *бачив майбутнє –* *коник*?*/ Там він довго лежав забутий* (Св., Мд., с. 54); *Клишонога незграба* *ніч*.*/ Нема на* *ній* *шапочки голубої*! (Св., Мд., с. 18); *Забавка царівни падає в нурту / І одвертають воду і находять* *її,* */ І* *вона* *являється такою, як була* (Св., Мд., с. 29) та ін.

Отож *я, ти, ми, ви* безпосередньо пов'язані з учасниками мовлення, а *він, вона, воно* – відсилають до особи чи предмета поза ситуацією мовлення, уже відомого з контексту. Такі займенникові іменники ніби повертають нас до референта, який колись уже був названий і виконував певну роль у висловлюванні. Саме тому *він, вона, воно* є важливими засобами організації складного речення і зв'язности тексту[69].

Займенникові іменники *я* і *ти* не виражають роду, позаяк у ситуації спілкування стать мовця і співрозмовника є очевидною й не потребує граматичного позначення.

У мові досліджуваних поезій граматичне значення роду і числа омонімічних форм *я* і *ти* реалізується:

синтаксично узгоджуваними або координованими словами, зокрема дієсловами-присудками минулого часу: *І там, де* *я* *колись, на грані/ Дитячих і юнацьких днів, / У першім чистім закоханні / Мої коліна* *преклонив…* (Св., ЛП); *Так і* *я* *до тебе* *рвався*,*/ Так і* *я* *тебе* *любив*.*/* *Ти дивилася* *як місяць, / Буйним морем* *я кипів* (Св., ЛП); *Висхли, висхли ранні роси, / і* *не пив я* *їх* (Св., ЛП); *Тоді вікно* *розкрив я* *в сад / І довго в світлім супокої /* *Вдихав* *солодкий аромат / І чисту свіжість ночі тої* (Св., ЛП); *І* *міг би* *я* *з серця свойого / Всі скорбі життя зволікти* (Св., ЛП); *А як* *збирав я* *тії нити!..* (Св., ЛП); *Колись забуду, як* *любив я...* (Св., ЛП); *І стало так, неначе* *ти* *з собою / Ясного сонця* *принесла* (Св., ЛП); *Ти* *дивилася* *як місяць,/ Буйним морем я кипів* (Св., ЛП); *Ти* *сльозу* *ронила* */ За сльозою* (Св., ЛП); *Похиливши голову в задумі, / Колоски* *ти рвала* *несвідомо*... (Св., ЛП); *Де* *ти* *босоніж* *плюскався і грався, / Де все, що* *ти* *стрічав* *або* *знаходив* (Св., ЛП);

Ах, про майбутнє все я переслухав, А про минуле все перечитав (Пл., с. 29); *Мовчіть, умріяні сторінки!/ – Я справжнім болем догорів*! (Пл., с. 29); *А я з усіх фраз пам'ятав єдину / – Годі, не плач* (Пл., с. 38); *Тихий я. Навіть не знаю, де вже ти./ Відчинив я осені господу!* (Пл., 40); *Щоб навіть я з надією та болем/ Твої старі перечитав листи*! (Пл., с. 46); *І сказала, й тихо плакать стала... / На межу, зволожену росою,/ Ти сльозу ронила / За сльозою* (Св., ЛП) та ін.; узгоджуваними прикметниками і займенниками: *Та смутен я дивлюсь на те./ Не знаю сам я із-за чого*… (Св., ЛП); *Знаю, сіренький я весь такий*… (Пл., с. 11); *Як трава, я тихенький такий* (Пл., с. 73); *Безробітний я третій рік – /*
От і звик (Пл., с. 68);

прикметниковими або іменниковими компонентами складених іменних присудків: *Ой тумане-безумане,/ Сам я безуман*! (Св., ЛП); *– Я тихенький, тихенький.../ Тихіш од трави / Взагалі я дуже тихенький* (Пл., с. 58); *Може, й справді такий обиватель я, / Що весь біль мій – пальто без вати* (Пл., с. 51);

відокремленими узгодженими постпозитивними означеннями, вираженими одиничними прикметниками або дієприкметниками: *Там нині ти на голос щастя / Як зачарований спинивсь / І цілим серцем покорився / Його жаданій милій власті* (Св., ЛП); *І вийшов я, і знов, кохання повен,/ Задумався, забувся в самоті* (Св., ЛП). *Вже я не той, як за дитячих літ* (Пл., с. 78); *Покірний наймит я, давно прикутий / Бажанням їсти щось до рахівниць* (Пл.,
с. 71); *Як дика сарна, я блукаю / Один в покинутих лісах* (Св., ЛП);

відокремленими узгодженими поширеними препозитивними означеннями, вираженими дієприкметниковими зворотами[60]: *Та, отруєний ядом краси, /Все ж не багну я ввійти* (Св., с. 190).

[60] Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасноїукраїнської мови: монографія. К.: Ін-т української мови НАН України, 1997. С. 91.

Рід *я / ти* визначаємо за значенням прикладки: *Як дика сарна, я блукаю / Один в покинутих лісах* (Св., ЛП); *Це нічого, що я мов гній / Під посіви твої нові*! (Пл., 48); *І такий я злиденний увесь, І убого мені, убого* (Пл., 52).

Маркером роду *ти* у поезіях В. Свідзинського є рід співвідносного з ним іменника у функції звертання: *То кувала зозуленька / Увечері в гаю: / – Козаченьку кучерявий,/ З якого ти краю? … І туркавка воркувала / До сходу край броду:/ – Козаченьку чорнобривий, / Якого ти роду*? (Св., ЛП); *Так сумно тут здавалось самотою,/ А ти, дівчинонько, прийшла…* (Св., ЛП); *Ой коли б ти, мила, знала, / Як тебе люблю!* (Св., ЛП); *Гей, ти, вулице! / Потного м'яса / Безбережна, безкрая ріка!* (Пл., 55); *Чи ти чуєш, нечуй-вітре, / Ти, що коливаєшся / На вечірньому небі* (Св., Мд., с. 20) та ін.

Наведімо приклад, коли займенниковий іменник у поетичному тексті Є. Плужника водночас виражає грамему і жіночого, і чоловічого роду: *Гей, ти, муко моя свята, / Часе кривавий*! (Пл., 52).

Значення роду можна з'ясувати й за граматичним вираженням предиката дієсловом в минулому часі, за лексичним значенням слів (хлопець (ч.р.), дід, мама, доня (ж.р.) та ін., наприклад: *Навісти мене, коханий, / У моїй самотині* (Св., ЛП); *Над ухом гучали: / – Ой діду, наш діду, / Ти проспиш до обіду…* (Св., ЛП); *То ти, діду, добре дбай,/ Одного щільника виймай…* (Св., ЛП); *Я згадував слова твої, / Твій зір, отінений глибоко... / Твій образ був в душі моїй, / Тебе любив я одиноко* (Св., ЛП); *І до тебе не знайшов я в серці / Ні краплини жалю, ні любові* (Св., ЛП); *І я, пішовши хлопцем відтіля,/ Приніс тобі не ладану та смирни* (Пл., 78); *Питалась ласкаво, – чом, синку, ти зблід?* (Пл., 36); *Ой, мамо! Чого це так серце болить, Що й ти не зігрієш!* (Пл., 36); *Мати любила мене, та, коли її зрадив вітчим, / В дальній подалася світ, кинувши доню малу* (Св., с. 245) та ін.

Отже, як зазначає Н. Ясакова, значення роду прономінативних

субстантивів 1 та 2 осіб виражається тільки в контексті так само, як і власнеіменники зі значенням ‘особа’, що можуть позначати осіб обох статей, іменники спільного роду, невідмінювані назви осіб[61].

Рід у займенникових іменниках *я* / *ти* не виражений формально (закінченням чи формою слова), а залежить від значення, тобто від того, хто говорить або до кого звертаються (якщо мовець жінка, то *я* набуває жіночого роду (*я сказала*), якщо мовець чоловік, то *я* набуває чоловічого роду (*я сказав*). Ідентично семантико-граматичну природу *ти*. Отже, рід визначається статтю учасників комунікації, а не граматичною формою слова, рід в іменникових займенників є семантико-граматичний, тобто змістовий (семантичний), і виявляється в граматиці через узгодження. Натомість, коли ці займенники вживаються у випадках персоніфікації назв неживих предметів, явищ чи тварин, їхній рід має вже формально-граматичний характер і визначається граматичним родом іменника, який персоніфікується: *Ой рясно ти, зеленая, / Плодів приношала. / Була б ти багата, / Та прийшли дівчата / І ласії діти…* (Св., ЛП); *Часе мій! / Хоч ти почервоній*! (Пл., 55); *О ноче!... – Чого ж ти мовчиш? / Чого не ричиш / Над нами / Громами* (Пл., 60); *О місто-велетню, що виростив бетони… /А нині гордо в небо повстромляв / Ти кам’яниць своїх бетон надійний* (Пл., с. 77); *Поле, поле! / Чом ти мовчиш*! (Пл., с. 23) *О, майбутне моє! Для тебе –/ Тисячі слів подужав* (Пл., 24); *О, майбутнє моє прекрасне! / Чуло серце тебе вночі* (Пл., с. 11); *І сказав: «Зірнице, ти –сонце»* (Св., с.191); *Ти, уст моїх слово вірне, / Перейди за темряву* (Св., с. 191) та ін.

Таке родове узгодження займенників 1 і 2 осіб з відповідними (кореферентними) власне-іменниками трапляються зрідка й належать до периферійних явищ.

Натомість займенникові іменники *він, вона, воно* мають формальні показники роду (маркувальні для жіночого, чоловічого, середнього роду), проте їхнє розрізнення здебільшого має формальний характер, оскільки ці форми

---

[61] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 115.

можуть позначати й неістоти; виконуючи анафоричну функцію, вони орієнтуються на рід іменника-антецедента**:** *Долі моєї ціна – у повітовому місті осінь, / А вона витягла серце, – на! – Неціловане / й досі!* (Пл., 39); *І пливу я у безвість з землею / По орбіті, що пише вона! / А над нею, під нею, за нею тишина, тишина, тишина* (Пл., 68); *– Твоя квітка землею обнята,/ Лежить глибоко, не можна підняти./ Лежить вона в корені темної ялини* (Св., Мд., с. 33); *Весняний ранок на землі, /Коли так радісно дзвенить /Освіжене росою поле…/ Що він таке? Чия усмішка*? (Св., ЛП); *Одна сніжинка паде на лід,/ І вітер жене її в безвість* (Св., МД., с. 27) та ін.

Тісний зв'язок займенників третьої особи з іменниками, які вони заміщують, став підставою розглядати їхні категорії роду, числа й відмінка як синтаксично зумовлені та трактувати *він, вона, воно* як форми одного слова[62]. Водночас, за спостереженням А. Загнітка**,** займенникові іменники (*він, вона, воно*) і займенникові прикметники (*який, яка, яке*) є універсальними засобами вираження роду, що позначають відповідне граматичне значення як у межах речення, так і в суміжних синтаксичних побудовах[63], наприклад: *Стій, дівчино мила! О, гарна ж яка! І врода хороша, і постать стрункa* (Св., с. 261).

Займенникові іменники *він/ вона* вирізняються особливим поетичним вживанням у художньому мовленні, адже вони можуть мати самостійне, майже символічне значення, тобто здатні виконувати не тільки анафоричну, а й дейктичну функцію»[64] (у звичайному тексті *він/вона* зазвичай анафоричні, а в рідкісних випадках – дейктичні**,** тобто вказівні, можуть самостійно вказувати на особу). У поезії або піснях слова *він* і *вона* можуть уживатися без попереднього іменника, але зрозуміло, про кого йдеться (наприклад, про *коханого* чи *кохану*).

---

[62] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 115.

[63] Загнітко А. Теоретична граматика української мови. Морфологія: монографія. Донецьк: ДонДУ, 1996. С. 104.

[64] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 116.

Тобто займенник *він* уже набуває власного значення – «милий, коханий»; а *вона* – «мила, кохана»[65], наприклад: *Чи прийде той день, що зустрінемось ми? / В землі невідомій, в країні чужій/ Десь тоскно й самітному милому жить. / Десь він як дубок при шляху польовім, / Десь він як джерельце в степу сухім*! (Св., с. 261).

Протиставлення грамем чоловічого й жіночого роду має семантичну основу, оскільки зумовлене статтю позначуваної особи: *Стара, старенька, / Босі, потріскані ноги, / В одній руці костур, /У другій кошик / Обнявши її прохолодним затінням, / Шепоче над нею розпашиста липа* (Св., ЛП); *Пішла... / Я знаю житло її бідне: / Довге, узеньке подвір'я, / Зруйнований дім в глибині* (Св., ЛП); *А він молодий-молодий... / Неголений пух на обличчі* (Пл., с. 17); *Усе пливе... / мов той незграбний пліт, / Де білорусові під час негоди / Чомусь ввижається, що до господи / Він не поверне, кинувши сиріт* (Пл., с. 79) та ін.

Отже, категорія роду в займенникових іменниках третьої особи *він, вона, воно*, як і у власне-іменниках, має формально-розрізнювальний характер: її грамеми чітко розрізнювані за флексіями. На відміну від *я / ти*, у яких значення роду мають семантичне підґрунтя, рід займенникових іменників 3 ос. виконує переважно формально-граматичні, а зрідка – семантико-граматичні функції. Реалізація значення с. р. для займенникових іменників 1 та 2 осіб с.р. у ліричному тексті додає додаткого смислу, не пов'язаного безпосередньо з реальною статтю мовця чи адресата**.**

Щодо прономінативних субстантивів 3 особи (*воно*) значення середнього роду не є винятковим явищем, хоч також має певні закономірности функціонування. У його реалізації домінує формально-граматичний зміст, оскільки займенниковий іменник *воно* здебільшого вказує на субстантиви назви неістот або персоніфіковані предмети[66]: *– А пригадай, як на поляні,/ Під першим льодом, у воді,/ Кружало срібне ти наглянув,/ Та не добув його тоді.../ «Прийшла*

---

[65] Матвіяс І. Синтаксис займенників в українській мові. К.: Вид-во АН УРСР, 1962. С. 25.

[66] Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: монографія. К.: Ін-т української мови НАН України, 1997. С. 85.

б весна, воно б розтало!» (Св., Мд., с. 43); *Нове життя в бою повстане,/ Офір воно жада* (Св., ЛП); *Довірливих надій в юнацтві серце повне, / Кипить воно у мріях, як в огні* (Св., ЛП).

У займенникових іменниках 3 ос. число (однина/множина) виражається через закінчення, що формально відрізняє форми слова, навіть якщо його лексичне значення залишається тим самим. Флексії виступають формальними маркерами, які вказують на число (*він* – однина, *вони* – множина).

Множина займенникових іменників 3 ос. у поетичних текстах В. Свідзинського і Є. Плужника здебільшого позначає кількісну характеристику однотипних об'єктів позамовної дійсності: *Там, де полягли вони за волю, / Буряки тепер для цукроварні./ І не треба сліз* (Пл., 29); *Але мовчки проходять вони, Кожний кожному завше далекий* (Пл., 57); *Так іноді пташок яскравих зграя…/ Та тільки він наблизиться до них,/ Вони перелетять йому над головою* (Св., ЛП); *Перше були вони як крила ластівки:/ Верх чорний, спід білий, а крило одно./ Тепер вони як розламаний камінь – / Колють і ранять, ладо моє* (Св., Мд., с. 25) та ін.

Семантична нейтралізація значення множини, як ілюструють наведені рядки віршів, відбувається у випадку, коли *вони* заступає субстантив *pluralia tantum: Прийдуть дужі, щасливі люди: / А земля така й не така: / І машини прекрасні всюди, / Й без мозолів кожна рука./ І ось сядуть вони на квітчастих луках, І розступиться / час* (Пл., 64); *Веселі діти: гомін, сміх.../ Вони весні служити раді* (Св., ЛП); *Не герої, не жертви ... ми так собі ... Ті сіренькі, маленькі люди* (Пл., с. 68) та ін.

На відміну від множинних форм власне-іменників, які виражають розчленованість денотата, множина займенникових іменників 3 ос. може вказувати на денотати, що характеризуються[67]:

[67] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 120.

- однорідністю складників (вони = він + він…; вона + вона…; воно + воно): *Вони перелетять йому над головою./ І знов за ним збираються юрбою* (Св., ЛП); *І зблизяться холодні тіні,/ І гляну, і без слів / Пізнаю я з очей безодніх / Страшний тягар віків. / І, як туман, вони схитнуться / І тихо одійдуть* (Свд., ЛП); *Висхли, висхли ранні роси, / і не пив я їх* (Св., ЛП); *Або ж при світлі тихих блискавиць, Що людський геній їх замкнув у склянку* (Пл., с. 75); *Бо голос крови став неголосний / І не подав онукам оборони, / Коли їх час могутній та грізний / Гнав од дідизни у міські полони*! (Пл., с. 56); *І дні твої – сіренькі епілоги / Віків, що їх розпочинав був скит* (Пл., с. 79); *І от полувінком свіжим / Встають коралеві горби, / А в їх затоці, в мирному падолі,/ Яблуневі сади цвітуть* (Св., Мд., с. 72);
- неоднорідністю складників (вони = він + вона; він + воно; вона + воно; він + вона + воно[68]): *Життя міняє форми – й перешкоди, / Що їх зустріне на шляху своїм* (Пл., с. 79).

Усі займенникові іменники 1 та 2 осіб позначають особу, відрізняються референтом – ким є ця особа в конкретному висловленні: *я* – це перша особа, яка говорить сама про себе; *ми* – перша особа множини, група, до якої належить мовник; *ти* – друга особа, співрозмовник; *ви* – друга особа множини або ввічлива форма, тобто вказують на різних суб'єктів мовлення.

Поетичні тексти В. Свідзинського і Є. Плужника засвідчують, що *Я / ми* відрізняються комунікативно: *я* – одиничний мовник, *ми* – груповий суб'єкт, що включає мовника з іншими, тобто *ми* стосується всіх людей без урахування їхньої участи в комунікації: *А ми вдосвіта встали, / То вже скрізь побували:/ Розсипались ми по луках/ Цвітучих*… (Св., ЛП); *Тоді, оглянувшись на перші наші дні, / Ми в них побачимо те щастя неуловне* (Св., ЛП); *Тихо ми верталися додому, / Не бриніла срібна нить розмови* (Св., ЛП); *В безмежності часу ми прийдемо*

[68] Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: монографія. К., 1997. С. 96.

знов. / Тоді наше серце буде прекрасне… (Св., ЛП); *Ми вперше станем собою, / Засіяєм, як зоряні промені...* (Св., ЛП); *Перед мрією всі ми ниць*! (Пл., 28); *Ми умирали за неї! / Ми убивали для неї! / Ми їй усе, що могли, віддали!* (Пл., с. 65) та ін.

Зауважмо, що займенники *я / ми* і *ти / ви* не є просто однією й тією ж формою слова в однині чи множині. Тобто однина і множина не проявляються через зміну закінчення одного слова**,** а виражаються повністю різними словами. Тому число тут має класифікаційний характер: одне слово позначає один тип суб'єкта (однину), інше – множину. І оскільки в українській мові інклюзивність і ексклюзивність *ми* та *ви* не виявляються на морфологічному рівні, відповідне уточнення семантики займенникових іменників здійснюється синтаксично[69]. Такі аналітичні форми множини дають змогу більш гнучко та точно вказати, хто саме входить до множини, і наскільки вона обмежена**,** на відміну від звичайних флексійних форм, які лише вказують на множину формально. Як зауважує В. Ожоган, ці аналітичні форми множини мають обмежену кількість референтів (ідеться про невелику кількість осі, зазвичай – про двох) **,** і якщо потрібно уточнити точну кількість денотатів (об'єктів, осіб), використовуються додаткові слова типу «обидва», «троє», «кілька»[70], наприклад: *Не підем ми удвох з тобою більше / В долину нашу, до струмка швидкого, / Де ти босоніж плюскався і грався, / Де все, що ти стрічав або знаходив* (Св., ЛП); *Надходить буря... Ми самі... / Весь світ у пітьмі потопає* (Св., ЛП); *Не підем ми удвох з тобою більше / В долину нашу, до струмка швидкого* (Св., ЛП); *Нехай я сам покірний дням моїм* (Пл., 37); *І поріднив мене з тобою/ Святий гармонії напій* (Пл., 54); *Мені ти милий з давніх літ. / Один закон, один завіт / Оба ми берегли любовно* (Сд., ЛП); *Вийдемо ми, бліді .../ я і ті / Хто зі мною…* (Пл., с. 68); *Брешете ви, кому ясно*

---

[69] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 120–121.

[70] Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: монографія. К., 1997. С. 99–100.

усе!/ Перед мрією всі ми ниць! (Пл., с. 69); *Хто з нас хоч хвильку стояв /Справді над мукою днів?* (Пл., с. 43); *Ми ті, / Хто, вірні меті, / Йшли безупинно до неї!* (Пл., с. 66); *Над житами. / хтось один засвистав матчиш* (Пл., с. 23) та ін.

Поодинокими випадками в досліджуваних поетичних текстах є вживання займенникового іменника *ви* для вираження ввічливості: *Потопало сонце за житами, / Над ланами блисокм полилося... / Ти сказала: «Ви такі холодні,/ Як оце колосся*» (Св., ЛП); *Кооператор один знайомий / (Сірий костюм, рукавички, бриль)/ Говорив мені:/ – Вам двадцять сьомий, / А ви й досі ще гниль* (Пл., с. 59).

Займенникові іменники 1 та 2 осіб (*я, ти, ми, ви*) завжди повзані з конкретними учасниками комунікації – мовцем і співрозмовником, тобто з істотами. Натомість іменники, що познаються об'єкти повідомлення, можуть позначати істот і неістот: *Я, ти, ми, ви* в типових виявах указують на осіб, зрідка інших істот, про це свідчать такі приклади з віршів поетів: *Каліки! / Службовці! / Торговці / Поетики! / А живіть собі, як вам бажається! / Через те, що – ви чуєте? / все таки обертається!* (Пл., с. 68); *Вірю – сльоза одинока каліки / Важить більш, ніж промови, балянси / Там – / Вам, / Нам, / Тобі, / Мені, / Їм / Гей –/ Всім, / Так буде: / Всім, / Всім* (Пл., с. 64–65); *А живіть собі, як вам бажається*! (Пл., с. 65); *Мій хлопчику!... / А ти, мене довірливо обнявши, / Не станеш слухати моєї мови* (Св., ЛП) та ін.

Отже, семантико-граматична відмінність полягає в тому, що *я, ти, ми, ви* майже завжди належать до класу істот, а інші іменники можуть бути як істотами, так і неістотами. Однак уживання цих займенникових іменників щодо неживих предметів, рослин, абстрактних понять тощо є свідченням персоніфікації[71]: *Солодкі ви, душі самотні мрії, / Та не такі, як за юнацьких літ. / У той-бо час цвіли ви, як лелії, / А нині ви, як цей зимовий цвіт* (Св., ЛП); *І ось дні – / Наче сірий тифозний барак, / А за вікнами плями галок./ Гей, спокійні, досвідчені! Всякі! / Ви!* (Пл., с. 59); *– Гей, ви, села! Забуті ниви*! (Пл.,

[71] Дет. див.: Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 125.

с. 59); *Селянський краю мій, навік убогий! / Вже я не той, як за дитячих літ.../ Але й в тобі хіба що Заповіт / Час відмінити ще не має змоги*! (Пл., с. 79) та ін.

Займенникові іменники *він, вона, воно, вони* можуть стосуватись істот і неістот, тобто *він, вона, воно, вони* не самостійно визначають, чи мова йде про істоту чи неістоту, а лише показують, що вони замінюють певний іменник (людину, предмет, явище) і підтримують зв'язок із вже згаданим у тексті об'єктом, наприклад, у поетичних рядках В. Свідзинського: *Як моя дівчинка була зо мною?/ Бувало, вона лягає,/ А я приходжу прочитати їй казку* (Св., Мд., с. 77); *Хлопці стапи, / Мечі з піхов добували, /Князівну-полонянку / Із чарів визволяли. / Вийшла вона як квіточка біла, / Тільки несміла, несміла* (Св., Мд., с. 15) та ін.

Форми займенникових іменників 1 та 2 осіб суттєво відрізняються від форм 3 ос., і ця різниця на граматичному рівні відображає протиставлення *я/ти/ми/ви – він/вона/воно/вони* – тобто між мовцем/співрозмовником і особою або об'єктом поза ситуацією спілкування: *І тоді говоритиму я / (Ой ти доле моя!) – / так приблизно: /– Не дивіться на нас так грізно! / Ми тихенькі, тихенькі ...* (Пл., с. 69); *Тоді вийдуть горді, мов льви! / І не я. . . і не ви* (Пл., с. 68).

Отже, категорія особи в займенникових іменниках ілюструє, як співвідносяться учасники ситуації з учасниками комунікації, а саме: 1 і 2 ос. – *я, ти, ми, ви* – є центральними займенниковими іменниками, які безпосередньо позначають учасників спілкування (мовця і співрозмовника), вони не мають спеціальних формантів для позначення особи (зрозуміло: хто говорить і до кого). Натомість третя особа – *він, вона, воно, вони* та власне-іменники – це периферійні засоби, що позначають осіб, істот, предмети чи явища, про які говорять; їх кількість набагато більша. 1 і 2 ос. мають обмежену граматичну варіативність: рід і число реалізуються обмежено. В аналізованих поетичних текстах *я* середнього роду не виявлено, *ви* означає переважно однорідні особи, здебільшого позначають істот. 3 ос. має формальні граматичні показники роду, числа та охоплює як істот, так і неістот.

2.1.2. Кличний відмінок як власне морфологічний засіб вираження персональности

Категорія особи іменника, взаємодіючи з категорією особи дієслова, не просто називає предмет, а й забезпечує узгодження між підметом і присудком – основи синтаксичної єдности речення. Через категорію особи іменник «входить» у комунікативний акт, «включається» у мовлення як учасник дії. Оскільки категорія особи в іменниках (передусім у займенниках) тісно пов'язана з відношеннями до дієслова-предиката, саме відмінок забезпечує цю взаємодію на формальному рівні**.**

В українській мові виразно особове значення виявляє називний і кличний відмінки, про що йдеться в численних мовознавчих розвідках [72] . Кличний відмінок позначає адресата мовлення і реалізує значення 2 ос. в усіх властивим йому семантико-синтаксичних функціях. Кл.в. є спеціалізованим засобом вираження грамеми другої особи у власне-іменниках[73]. Через свою функційну спрямованість Кл.в. має обмежене лексичне наповнення**,** зосереджене переважно на назвах осіб.

Кл.в. має особливе призначення: серед усіх інших відмінків української мови виконує комунікативну, а не лише граматичну функцію. Кл. в. виконує функцію звертання, виклику адресата до мовного контакту, інші відмінки – функцію репрезентації, тобто називання, представлення об'єкта. Усі іменники, незалежно від відмінка, мають спільну ознаку – репрезентативність, тобто здатність називати, позначати предмет або особу, але **у** Кл.в. ця

---

[72] Кучеренко І. Актуальні проблеми граматики. Львів: Світ, 2003. С. 119. 334; Плющ М. Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні. *Вибрані праці*. К., 2011. С. 42; Скаб М. Граматика апеляції в українській мові: монографія. Чернівці: Місто, 2002. С. 83.

[73] Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / за ред. І. Вихованця. К.: Пульсари, 2004. С. 99.

репрезентативність набуває особливого вияву**,** іменник все одно називає особу, але з іншою метою: не щоб повідомити про неї, а щоб звернутися до неї[74]**.**

На відміну від Кл.в., якому внаслідок специфіки значення другої особи властива лексична обмеженість, називний вільний від таких обмежень, «лексичні значення іменників, що наповнюють форму називного, безконечно різноманітні»[75]. Кличний відмінок виражає значення другої особи комплексно**:** морфологічно – через особливі закінчення, синтаксично – через узгодження з дієсловом наказового способу, інтонаційно – через особливий наголос і мелодику звертання[76].

Науковці відзначають поширення останнім часом у художніх, передусім поетичних текстах таких вокативних форм від назв неосіб: мова має змогу творити форми кличного відмінка за допомогою спеціальних флексій, а стримувальним, гальмівним чинником виступає лише семантика конкретних іменників та мовна традиція, звичка[87]. Уживання у цій формі назв неживих предметів або абстрактних понять є виявом персоніфікації, оскільки роль адресата мовлення найчастіше належить людині. Такі приклади засвідчено в поезіях В. Свідзинського: *Ой <u>тумане-безумане</u>, / Сам я безуман!* (Св., ЛП); *Люблю, люблю. <u>О Боже милий</u>, / Яка сумна твоя земля*! (Св., ЛП); *<u>Змію, змію</u>, ти смішний*! (Св., Мд., с. 62); – *<u>Озеро,</u> що на твоєму дні*? (Св., Мд., с. 64); – *<u>Грибку</u>, це ти*? (Св., Мд., с. 68) та ін.

Первинною семантико-синтаксичною функцією кличного відмінка вважають функцію адресата – потенційного суб’єкта дії, з якою корелює первинна формально-синтаксична функція підмета[77]: *Вийду на браму вечірню: «Ти, <u>корабалику</u>, зорій, стань, стань,/ Візьми мене із собою, / Де твоя пристань* (Св., Мд., с. 70); – *Ой <u>древа</u>, пожовклі древа, /Чого <u>вам</u> так тихо стояти*? (Св.,

---

[74] Скаб М. Вокатив на тлі взаємодії рівнів мови. *Мовознавство*. 1990. № 5. С. 30.

[75] Вихованець І. Система відмінків української мови. К.: Наук. думка, 1987. С. 67.

[76] Скаб М. Граматика апеляції в українській мові: монографія. Чернівці: Місто, 2002. С. 93. [87] Там само. С. 88.

[77] Вихованець І. Система відмінків української мови. К.: Наук. думка, 1987. С. 123.

Мд., с. 81); *Де ж ти, подруго творчих днів, / Чом тепер не зо мною* (Св., Мд., с. 93); *– Гей, дубе, дубе, князю дубе!/ Да годі вже тобі в діброві / стояти на горі дніпровій* (Св., с. 242) та ін.

У поетичних текстах В. Свідзинського і Є. Плужника вторинними функціями Кл.в. є такі:

семантично складний кличний акцентованого адресата і нейтралізованого суб'єкта дії: *– Матусю! Хто очі мені замінив*? (Пл., с. 36); *Ой, мамо! Чого це так серце болить, / Що й ти не зігрієш!* (Пл., с. 36); *А я схилюсь тихенько на коліна, / – Шумуйте, днів розбурхані моря!* (Пл., с. 38); *Хоч би вже спокій мені засяв, Весно моя осіння!* (Пл., с. 40); *О, – болить мені, єдина!/ Чуєш*? (Пл., с. 41); *О, часе велетнів! / Прости утому Мені, найменшому з твоїх синів*! (Пл., с. 48); *Ах ноче! / Вибач, що так охоче / Я розв'язав свого язика*! (Пл., с. 68).

І. Вихованець звертає увагу, що в живому мовленні й у художніх текстах кличний може виражати складніші смислові відтінки, тобто мати семантично складну структуру, а не тільки виконувати функцію звертання**.** Тут ідеться про вторинні (додаткові) функції кличного відмінка. Наприклад, у рядках Є. Плужника: *І тоді говоритиму я / (Ой ти доле моя!) – / так приблизно* (Пл., с. 69) звертання *доле* акцентує адресата – персоніфіковану *долю*, тобто образ, до якого ліричний герой звертається емоційно, ніби до живої істоти. Решта вислову *І тоді говоритиму я…* має граматичний суб'єкт *я*, але він нейтралізований: головна енергія вислову спрямована не на того, хто говорить, а на *долю*, до якої ліричний герой звертається. Тому Кл.в. тут семантично складний, адже не лише виконує формальну функцію звертання, а й емоційно забарвлює вислів: виявляє внутрішній стан мовця (поклик до долі, сповнений роздуму, іронії чи розпачу), створює образний діалог з абстрактним адресатом. Отже, це семантично складний Кл.в. акцентованого адресата і нейтралізованого суб'єкта дії, функція

якого емоційно-експресивне звертання до персоніфікованої «долі», у якому увага зосереджена на адресаті, а не на мовцеві[78].

кличний ідентифікаційний полісемантичний, що дублює семантико-синтаксичну функцію пов'язаного з ним займенникового іменника *ти*: – *Ой <u>діду, наш діду,</u> / <u>Ти</u> проспиш до обіду…* (Св., ЛП); *Ой гаю мій, <u>гаю</u>, великий розмаю! / До <u>тебе</u> піду, тебе звітаю./ То ж ти могучий, свіжий, дрімучий / В зелені свята!* (Св., ЛП); *<u>Нащадку степу</u>, що <u>тебе</u> прокляв / Не раз твій дід…* (Пл., с. 77); *Ой коли б <u>ти, мила</u>, знала, / Як тебе люблю*! (Св., ЛП) та ін.

Вокатив у наведених прикладах з поетичного тексту позначає адресата мовлення і виконує таку ж семантичну функцію, що й *ти*, уточнюючи, підкреслюючи стосунок мовця до адресата. Тому в таких реченнях Кл.в. є ідентифікаційний (називає особу) і багатозначний, емоційно варіативний, а його граматична функція дублює функцію другої особи.

Функція Кл.в. вплинула на вияв цієї грамеми на формально-граматичному рівні, позаяк особливі закінчення мають тільки іменники чоловічого і жіночого роду в однині, іменники середнього роду та у формуі множини у Кл.в. морфологічно тотожні з Н.в. Таких прикладів чимало у віршах Є. Плужника, а саме: *Гей! <u>/ Герої! / Каліки!/ Службовці! / Торговці / Поетики</u>! / А живіть собі, як вам бажається! / Через те, що – / <u>ви</u> чуєте? – / все таки обертається*! (Пл., с. 76); *Поле, <u>поле!</u> / Чом <u>ти</u> мовчиш! / – Не ридаєш*? (Пл., с. 22); О*, <u>майбутне моє</u>! Для <u>тебе</u> – / Тисячі слів подужав*! (Пл., с. 24); *Гей, <u>ви, села</u>! Забуті ниви! / Чи на лоні ж ваших годин / Десь розквіт хоч один щасливий* (Пл., с. 58); *О <u>ноче! / Ти</u> чуєш, як стогне / Жадана моя тишина*? (Пл., с. 59); *О <u>ноче!</u>.. / – Чого ж <u>ти</u> мовчиш*? (Пл., с. 59); *<u>Матінки</u>, мене пожалійте, / <u>Батечки</u>, мене научіте, / Як його в світі жити* (Пл., с. 57) та ін. Відсутність спеціальних форм вокатива в іменників середнього роду пояснюють тим, що вони охоплюють переважно

[78] Дет. див.: Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / за ред. І. Вихованця. К.: Пульсари, 2004. С. 79.

назви неістот, а невелика група назв істот середнього роду «не виявила достатньої впливовості, щоб змінити в цьому відношенні загальний стан категорії[79].

Займенникові іменники не мають окремої кличної форми і реалізують звернення тією ж формою, що й називання, причому звернутися можна лише до адресата (*ти/ви*)**,** а не до мовця (*я*) чи до когось стороннього (*він, вона, воно*). Тому апелятивну функцію можуть виконувати лише займенникові іменники *ти/ ви*: *Гей, спокійні, досвідчені! Всякі! / Ви!* (Пл., с. 51); *Чи ти чуєш, нечуйвітре, / Ти, що коливаєшся / На вечірньому небі* (Св., МД., с. 92).

М. Скаб займенникові іменники 2 ос. трактує як функційні еквіваленти іменникових форм кличного відмінка, чия апелятивність послаблюється**,** коли вони безпосередньо поєднані з дієсловом наказового способу. Дослідник ілюструє функціювання *ти/ви* поруч із власне-іменниками в таких випадках: коли іменник є ідентифікатором прономінатива 2 ос. в реченнях на зразок *Ти (ви), адресате, дій (дійте): (Гей, ти, серце! Спокійно виконуй Певну кількість ударів своїх!* (Пл., с. 69); *Ви! / Майбутні*! (Пл., с. 27); *Брешете ви, кому ясно усе*! (Пл., с. 28); *Гей, ти, вулице! / Потного м'яса / Безбережна, безкрая ріка*! (Пл., с. 55); *Гей, ти, серце! Спокійно виконуй Певну кількість ударів своїх*! (Пл., с. 70) *Гей! Герої! Каліки! Службовці! Поетики! А живіть собі, як вам бажається*! (Пл., с. 75);

коли складена номінація адресата мовлення містить *ти/ви* в поєднанні з іменником, присвійним займенником *мій (моя, моє, мої)* та переважно прикметником: *О часе! / Часе мій! / Хоч ти почервоній*! (Пл., с. 56); *І болить .../ о мій болю! / Ти днів моїх радосте!* (Пл., с. 66); *О мій болю! / Єдиний! / Прекрасний! / Ти жертва моя далеким братам*! (Пл., с. 66); *О, правдо моя невесела!.. Питалась ласкаво, – чом, синку, ти зблід*? (Пл., с. 36); *Ти, уст моїх слово вірне* (Св., с. 191) та ін. Позаяк іменники в таких прикладах вжито у формі

[79] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 133.

Кл.в., то можна стверджувати, що з таким самим значенням у поданих контекстах функціонує і форма займенникового іменника[80].

Граматико-семантичною особливістю іменників є те, що семантичний суб'єкт, тобто той, хто виконує дію або є її носієм, може бути виражений не лише називним відмінком, а й іншими відмінками, якщо змінюється спосіб подання дії (вторинні, нефокусні вияви суб'єкта): *Вір і наслідуй. Учневі негоже/ Не шанувати визнаних взірців* (Пл., Вп., с. 142); *Було зерна дородного здобіль, / Та не я щасливий возій* (Св., ЛП) та ін. У наведених прикладах з поезій В. Свідзинського і Є. Плужника відмінкові форми Д.в. (*учневі*) та Р.в. (*зерна*) взаємодіють з предикатами 3 ос.

Периферійним у досліджуваних поетичних текстах є вираження категорії особи через родовий відмінок; це не є типовий спосіб позначення суб'єкта дії. На відміну від Н.в. чи Кл. родовий відмінок іноді може набувати значення, пов'язаного з особовістю, натякати на суб'єкта дії**.** Р.в. може реалізувати часткове, невизначене виявлення суб'єктности (партитивний суб'єкт), вказуючи не на конкретну особу, а на її кількісну чи емоційну масовість[81]: *Папірос кому! Папіроси*! (Пл., с. 33); *Тільки луна, ні душі* (Пл., с. 42); *Мало, мало хотінь! / – Сили!* (Пл., с. 40); *Нігде ні звука* (Св., ЛП); *Мало, мало хотінь*! (Пл, с. 40). Р.в. може передавати значення особи, але в ослабленому, непрямому вигляді – через приналежність або частковість.

Отож іменники, що називають осіб, можуть виражати різний стосунок до учасників комунікації: 2 ос. –адресат, 3 ос. **–**той, про кого говорять. У Кл. в. іменники виражають 2 ос. як звернення**,** а в інших відмінках позначають когось / щось, але без прямого звертання, тобто реалізують значення 3 ос. Кличний відмінок виконує єдину функцію – звертання, тому є спеціалізованим засобом

---

[80] Скаб М. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці: Місто, 2002. С. 69–71.

[81] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 137. [93] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 137.

вираження 2 ос. на відміну від інших відмінків, які не мають прямого звернення (3 ос.). Як зауважує Н. Ясакова, значення 2 ос., виражене морфологічно та інтонаційно (через наголос), є маркованим членом цієї опозиції**.** Семантична й синтаксична близькість кличного та називного відмінків пояснює часткову омонімічність їхніх форм і водночас чітке протиставлення за категорією особи[93]**.**

У цьому підрозділі ми розглянули, як категорія особи проявляється у відмінках іменників, особливо у кличному. Якщо займенникові іменники прямо відображають участь особи в комунікації, то власне-іменники лише опосередковано через назву референта. Значення персони у власне-іменниках менш помітне, периферійне, і реалізується через відмінкові форми.

2.2. Дієслівні засоби вираження персональности

Попри формальну очевидність категорії особи в дієслові питання про те, як саме в різних формах дієслова реалізується персональність (особове значення), які функції особових форм, лишається дискусійним.

Категорія особи в дієслові не є самостійною, а відображає або супроводжує значення особи – того, хто виступає підметом у реченні. Тобто дієслово «підлаштовується» під те, хто виконує дію,тому граматична категорія особи формується через іменник (підмет), а потім переноситься на дієслово[82].

Щоб показати, хто виконує дію (особові характеристики суб’єкта), дієслово завжди вказує на число – однину або множину. Тобто граматична категорія числа у дієслові пов’язана з кількістю підметів. При цьому однина/множина у дієслові зазвичай відповідає однині/множині підметаіменника, але форми першої та другої осіб не завжди строго співпадають із формами іменника[95].

---

[82] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 138. [95] Там само. С. 141.

У комунікативному акті головну роль відіграє суб'єкт, а граматичні категорії дієслова слугують його характеристикам, причому особа та число є найважливішими з них. Аналізовані поетичні тексти В. Свідзинського і Є. Плужника засвідчують, що дієслово у формі 1 ос. мн. може позначати дію, стан мовця та адресата або мовця та об'єкта повідомлення:

ми = я + він/вона: *Один закон, один завіт / Оба ми берегли любовно* (Св., ЛП); *А ми вдосвіта встали, / То вже скрізь побували* (Св., ЛП); *Тоді, оглянувшись на перші наші дні,/ Ми в них побачимо те щастя неуловне* (Св., ЛП); *Ми не хотіли, щоб правду нашу / Витягали з пітьми!* (Пл., с. 65); – *Ми ті, / Хто, вірні меті, / Йшли безупинно до неї!* (Пл., с. 66); *Вийдемо ми, бліді... / я і ті, / Хто зі мною ...* (Пл., с. 67); *До звуків музики, тяжких як залізо, / Свій легкий голос іволга приєднала./ І так прийшли ми в дивне посілля* (Пл., с. 25); *ми = я + ти*: *Тихо ми верталися додому,/ Не бриніла срібна нить розмови*
(Св., ЛП); *Не підем ми удвох з тобою більше/ В долину нашу, до струмка швидкого,/ Де ти босоніж плюскався і грався* (Св., ЛП); *В безмежності часу ми прийдемо знов./ Тоді наше серце буде прекрасне* (Св., ЛП).

Форма 2 ос. мн. позначає дію, стан кількох адресатів або адресата й об'єкта повідомлення:

ви = ти + ти: *Бо не відали ви, що творили* (Пл., с. 67); *Ми той гній, на якому ви/ Виросли пізно* (Пл., с. 68); *Бо тут сьогодні багато/ Походжає калік…То ви марно сюди не ходіте* (Св., МД., с. 19); *ви = ти + він*: – *Брешете ви, кому ясно усе!* (Пл., с. 29).

Кожна з трьох граматичних осіб не просто вказує, *хто виконує дію*, а й виконує власну комунікативну роль**,** тобто спеціалізується на конкретному типі висловлювання чи мовної ситуації: 1 ос. спеціалізується на висловленні позиції мовця; саме в ній найповніше реалізується персональність (мовець говорить про себе), 2 ос. – на зверненні до адресата й пов'язана з імперативністю (наказом, проханням, запитанням); 3 ос. – на описі того, хто не бере участи у комунікації, вона є нейтральною, репрезентативною, подаючи інформацію про «іншого».

Тому форма дієслова не тільки показує, хто діє, а й має власну комунікативну функцію у мовленні (1 ос. виражає мовця, 2 ос. – адресата, 3 ос. – об'єкт мовлення).

Дієслова 1 ос. особливо чітко ілюструють різницю між перформативним уживанням (мовлення = дія) і констативним уживанням (мовлення описує дію). Саме тому 1 ос. вважають центральною для реалізації категорії персональности**,** позаяк мовець одночасно і говорить, і діє**.** Перформативне вживання **–** дієслово виконує дію, а не повідомляє про неї. Отже, форма та сама (1 ос.), але функція різна**:** у перформативі – дія здійснюється, у констативі – дія описується. У досліджуваних поетичних текстах В. Свідзинського і Є. Плужника дієслова 1 ос. засвідчують перформативне вживання: *О, воістину час ратай!/ Славословлю його ім'я* (Пл., с. 44) (*славословлю* = виконання хвали, мовне благословення); *Ой гаю мій, гаю, великий розмаю! / До тебе піду, тебе звітаю* (Св., ЛП) (*звітаю* – акт звертання-привітання; дія реалізується під час мовлення); *Назбираю цвіту по заліcках,/ Вже й не знаю, коли ми єдналися/ Щоб оддати наш день весні* (Св., Мд., с. 44) (*оддати день весні* – декларативно, символічно *дарувати*) та ін.

Однак більшість дієслів 1 ос. у віршах В. Свідзинського і Є. Плужника вжито як констативи, тобто мовлення описує, констатує факт, стан або емоцію; дія не здійснюється, а повідомляється: *Тінь на пісок набережний упала,/ Не одірвати її від піску; / Не одірвати й від мислі печалі, / Як спогадаю руку тонку* (Св., Мд., с. 32); *В текучім блиску стигне жито,/ А суголовки – ріки цвіту./ Я тими ріками бреду / Шукаю долі, не знайду* (Св., Мд., с. 42); *Не знаю сам я із-за чого,/ А так мені, мов ті граблі/ Черкаються до серця мого* (Св., ЛП); *Дивлюсь і томлюся без краю,/ Несила очей одвести* (Св., ЛП); *А я безпоривно згасаю/ За пасмами гір мовчазних / І тільки задумаюсь часом, / Як сонце заходить за них* (Св., ЛП); *Читаю Сінклера й ходжу на біржу праці* (Пл., с. 30); *Та знаю, вірю – через дні і муку*! (Пл., с. 33); *І ось усміхнутись несила…/ І ось не живу, не конаю* (Пл., с. 36); *Вже й листів твоїх не відбираю./ Инколи копаюся у Мутері,/ Та в пікет з одним знайомим граю* (Пл., с. 41); *А проте, живу. Журюсь, обідаю* (Пл.,

с. 41); *Взагалі я не знаю нічого.../ Ах, я тільки конаю / Убого .../ Ах, я тільки бажаю Одного – / Тишини*! (Пл., с. 60); *Маю примус, ковдру й кімнату* (Пл., с. 70); *Люблю, люблю. / Ходжу без цілі. / Щось жалібно шепоче гай* (Св., ЛП) та ін.

Щодо категорії особи в імперативі, то вона завжди експліцитно чи імпліцитно присутня. Центр особової парадигми наказового способу дієслова формують 2 ос. одн. й 2 ос. мн. Речення з цими формами позначають апеляцію до слухача і реалізують категорію персональности через другу особу: дія спрямована на того, хто слухає, а мовець проявляє свою волю, бажання чи спонукання. Таких прикладів в поезіях В. Свідзинського і Є. Плужника чимало: *То ти, діду, добре дбай,/ Одного щільника виймай,/ Однеси до церкви, до святого дому,/ Учини славу літу золотому* (Св., ЛП); *О мила, мила! Не томи...* (Св., ЛП); *Одійди, завійся в вихор білий,/ Сніговою розліттю гойдай. / Десь у прірву, попід скельні брили / Ядовиту голову сховай* (Св., Мд., с. 40); *Віддай мені радість свою* (Св., Мд., с. 14); *Спіть спокійно, кому ще сниться, Тільки й усього*! (Пл., с. 70) та ін.

Для наказового способу характерні особливі форми наказового способу 1 ос. множини: *Поциркають крізь рівні зуби: / «Берімся, браття древоруби»* (Св., с. 242); а також: *Тепер нашим вітам тяженько,/ То ви нас здійміте легенько./ До церкви однесіте,/ До святого дому,/ Учиніте славу літу золотому* (Св., ЛП). Складені форми імператива, утворені за допомогою аналітичних морфем *хай, нехай* та дієслів 3 ос. одн. і 3 ос. мн. теп. або майб. часу доконаного виду, часто трапляються в поетичних текстах В. Свідзинського і Є. Плужника: *Десь на розі безглуздо вию: / – Нехай буде воля твоя, / Часе мій,/ На землі натомленій цій!* (Пл., с. 52); *Мій народе! / Темний і босий! / Хай святиться твоє ім'я! / Хай розквітнуть нові жита / Пишним цвітом нової слави*! (Пл., с. 53); *Кормителі!/ Хай царствують ваші родителі* (Пл., с. 56); *Хай тоді день несе/ Зойки! Нехай ридають!* (Пл., с. 60); *Хай побачите справді велику, Невмирущу, як вічність, любов*! (Пл., с. 73); *Що ж, – нехай собі серце гасне!/ Хтось розгорне добу нову* (Пл., с. 12); *Нехай тепер трава росте –/ Ніщо не буде на заваді* (Св., ЛП); *А вітру*

плив верхи дубів/ Нехай гойдає (Св., ЛП); «*Засни, забудь... Най квітне щастям/ У білих снах твоя любов*» (Св., ЛП). *Нехай жовта свіча скапає своє тіло* (Св., Мд., с. 23); *То нехай не падає на мою димну свічу… / А нехай розсиплеться по вербовій віті* (Св., Мд., с. 23) та ін.

Аналізовані поетичні тексти дають змогу узагальнити, що форма 2 ос. одн. в імперативі вживається:

при зверненні до кількох адресатів**,** щоб кожен відчував себе відповідальним за виконання наказу, а дія виконувалася швидко: *І хочеться сказати кожній миті:/ Не поспішай!* (Пл., с. 32); *Припасайте, припасайте бром*! (Пл., с. 22); *На тачанки! – й шукай, де знаєш*! (Пл., с. 24); *Спочивайте, стомлені над міру!* (Пл., с. 27); *Припасайте по змозі/ Хліба та дров*! (Пл., с. 34); *Розцвітайте, нові жита*! (Пл., с. 49);

для категоричности наказу та персональної відповідальности кожного слухача: *Забудь про надхненні свята,/ Що в них росила землю кров!/ Мовчи, мовчи, душе підтята* (Пл., с. 14); *Впало – ставай до стінки!–/ Сперся плечем на ганок .../ Тільки й згадав, – у жінки/ Грошей нема на ранок* (Пл., с. 17); *Обертайся, земле, без упину!* (Пл., с. 22); *Хтось прикладом у спину, – йди!/ – Вас чимало!* (Пл., с. 24); *Благословен єси, часе мій!/ Навчи мене заповітів своїх!* (Пл., с. 49); «*Засни, забудь... Най квітне щастям/ У білих снах твоя любов*» (Св., ЛП); *О Боже, не дай загубити ключі / Від сонця, від серця Твого огняного* (Св., ЛП) та ін.

Граматичне значення третьої особи в дієслові виражає не тільки дії неособових суб’єктів, а й неконтрольовані процеси чи стани. Одноособові дієслова у формі 3 ос. можуть позначати дії особових суб’єктів, не узгоджуючись із ними за особою. Такі дієслова вживаються лише в однині і лише у формі середнього роду, що й зумовлює опосередкований зв’язок між значенням 3 ос. та с.р. як граматичних показників безособовости. Отже, форма третьої особи однини середнього роду стає засобом вираження безособовости, некерованости, стихійности дії: *Ой чого ж, коли літа минули, / Так до тебе прагну я тужливо, /*

І здається, що без тебе жити / Неможливо (Св., ЛП); *А живіть собі, як вам бажається*! (Пл., с. 75); *О, – болить мені, єдина!/ Чуєш?* (Пл., с. 41); *Біля нього / Засмучена мить ... / І болить, / І болить, / І болить* (Пл., с. 63); *Мабуть, дуже йому боліло: / Все облизував губи. Потім затих*. (Пл., с. 19); *І боліло, боліло нам / Там .../ в днях* ... (Пл., с. 66); І з*адзвеніло на тичині:/ «Чергінь! чергінь!»* (Св., Мд., с. 49); *Я слухав і дрімав. / І враз – /Пересвітилось через гай, / Упало грудкою на камінь* (Св., Мд., с. 56); *Це снилось? ... На тихім світанні Багнети, і я біля стінки* … (Пл., с. 35); *Так сумно тут здавалось самотою, / А ти, дівчинонько, прийшла – / І стало так, неначе ти з собою / Ясного сонця принесла* (Св., ЛП); *І стало так, неначе ти з собою / Ясного сонця принесла* (Св., ЛП) та ін.

У наведених реченнях форма 3 ос. вживається, щоб передати дію, яка відбувається сама собою, стихійно, без суб'єкта**,** тобто некеровано. Форма с.р. минулого часу функційно відповідає 3 ос. теперішнього, адже чіткий діяч відсутній. Тому 3 ос. є засобом вираження безособовости, навіть коли в ситуації мовлення присутній «людський» учасник. Такі дієслова завжди вживаються в однині, позаяк дія сприймається як неподільний процес чи подія. У мові не всі дієслівні форми мають морфологічні показники особи, зокрема форми минулого часу й умовного способу (хоча є присудками в реченні). Н. Ясакова визначає їх як потенційно-особові: вони відображають функційне спрямування дієслова в реченні, водночас засвідчуючи відсутність морфлогічних показників особи[83].

Отже, дієслово показує, хто виконує дію, через зв'язок із підметом, залежно від підмета, хоча у формі першої та другої особи ця ознака не завжди точно збігається з підметом. Форми теперішнього й майбутнього часу, наказового способу безпосередньо позначають особу, утворюючи особову парадигму, а минулого часу й умовного способу не мають морфологічних показників особи, хоча можуть виступати «потенційно-особовими», тобто передавати персональну

[83] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 154.

семантику в реченні. Інфінітив, дієприкметник, дієприслівник не узгоджуються з підметом за особою і не виражають категорії персональности.

У другому розділі на матеріалі поетичних текстів В. Свідзинського та Є. Плужника досліджено, що ядром категорії персональности є категорія особи, реалізована в іменнику й дієслові. Вона формує граматичне відображення участі суб'єкта в дії чи стані. В іменнику ця категорія найвиразніше виявлена в займенникових формах першої та другої осіб, а в дієслові – у словозмінних формах, безпосередньо пов'язаних із комунікативним актом. Взаємодія морфологічної та синтаксичної персональности забезпечує вираження суб'єктної семантики речення. Центральною є перша особа, тоді як третя постає периферійною й варіативною залежно від типу дії.

РОЗДІЛ ІІІ

МОВНІ ІНДИКАТОРИ КАТЕГОРІЇ ПЕРСОНАЛЬНОСТИ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ В. СВІДЗИНСЬКОГО ТА Є. ПЛУЖНИКА НА

СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ

3.1.Загальна характеристика персональности з погляду суб'єкта у синтаксичній структурі поезій

Категорія суб'єкта найповніше реалізується в першій особі, позаяк типовим суб'єктом дії людина, яка усвідомлює себе її виконавцем. *Я* має найвищий рівень референтної означености: завжди зрозуміло, хто саме є мовцем, а також кількісної, оскільки позначає одну конкретну особу, а не узагальнену чи множинну. Тому *Я* – це максимально визначений, окреслений суб'єкт на відміну від *ти, він, вона, вони* чи неозначених діячів.

Я завжди залежить від конкретної ситуації мовлення, тому особовий маркер (*Я*) не є обов'язковим**,** адже діяч уже граматично виражений, це ілюструють такі приклади з поетичних творів В. Свідзинського і Є. Плужника: *Розхиляю колосся – іду/ Устріч – арнаутка чорнява* (Св., МД., с. 48); *І вийшов я, і знов, кохання повен, / Задумався, забувся в самоті* (Св., ЛП); *Чи зустріну тебе, не знаю. / І не*

відаю навіть, хто ти. / Як Іван-царевич, шукаю / Нерозлюбленої красоти (Св., Мд., с. 76); *Це снилось? Не знаю. Не знаю... / І ось усміхнутись несила…/ І ось не живу, не конаю* (Пл., с. 36); *Дивлюсь і томлюся без краю, / Несила очей одвести* (Св., ЛП); *До тебе піду, тебе звітаю* (Св., ЛП) та ін.

В аналізованих поетичних текстах *Я* часто підсилюється уточненнями – означеннями чи прикладками, які розкривають внутрішній світ мовця, його стан або самоусвідомлення: *Комашинка маленька я / На твоїй байдужій руці ...* (Пл., с. 54) ; *І такий я злиденний увесь, / І убого мені, убого …* (Пл., с. 53); *І я зовсім, зовсім спокійний!* (Пл., с. 70); *Безробітний я третій рік / – От і звик. / І признатись – інтелігент* (Пл., с. 69); *Там я милий був гість* (Св., Мд., с. 20); *Я один на темнім попелиці* (Св., Мд., с. 31); *І вийшов я, і знов, кохання повен* (Св., ЛП); *Ну, а я, хто обідає раз на три дні* (Пл., с. 51) та ін. Такі уточнення не змінюють дейктичної означености *я*, стосуючись інших характеристик позначуваного цим словом денотата[84].

Дейктична означеність *Я*, як свідчать наведені приклади, не залежить від того, як саме воно виражене мовою: може проявлятися через сам займенник (*я*), через особову форму дієслова (*шукаю, відаю*…), через обидва засоби одночасно (займенник + особова форма дієслова): *Я знаю, –/ Перекують на рала* (Пл., с. 10); *Пізнаю я з очей безодніх /Страшний тягар віків* (Св., ЛП) та ін.

Ти-суб'єкт позбавлений онтологічної унікальности, властивої *Ясуб'єктові*, проте його залученість до комунікації, що передбачає потенційну мовленнєву активність, зумовлює вищий рівень означености в порівняно з *Вінсуб'єктом*[98]. 2 та 3 ос. відрізняються за рівнем означености й роллю в комунікації: *ти* активний учасник спілкування, *він/вона/воно* – об'єкт опису або відсторонений суб'єкт. Відсутність формального маркера особи не робить суб'єкт «невідомим» – він

---

[84] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 189. [98] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 189. [99] Там само. С. 190.

залишається чітко означеним учасником дії, зокрема в спонукальних реченнях, за спостереженням Н. Ясакової, відсутність на формально-граматичному рівні показника 2 ос. не свідчить про неозначеність їхнього суб'єкта[99]. Наприклад, речення *Так очі ж навколо лихі... / Крізь зуби один – розстрілять*! (Пл., с. 18) має суб'єкт дії «*один*» – конкретний виконавець наказу чи думки про розстріл. Категорія особи тут референційно зрозуміла – це 2 ос. умовно, тобто хтось конкретний виконує дію**,** хоча граматично *розстрілити* – це інфінітив. Тому суб'єкт відомий із контексту**,** а форма дієслова не вказує особу.

У реченні з вірша Є. Плужника *Шльоп! Ляп! По калюжі ... / Коробок у руках* (Пл., с. 33) суб'єкт дії не вказаний явно; можна припустити, що це той, *хто тримає коробок* і робить звук «*шльоп*», але граматично суб'єкт відсутній (немає дієслова, яке узгоджувалося б із ним). Зазначмо, що прихованість суб'єкта – типовий художній прийом для створення ефекту безпосередности.

Референтність суб'єкта 3 ос. визначається тим, наскільки мовцю відомо про об'єкт дії, а також його комунікативними намірами, що впливають на спосіб вираження суб'єкта. Ключовими ознаками є: індивідуальний чи загальний, конкретний чи неконкретний, одиничний (виділений із групи) чи множинний, відомий чи невідомий[85]. Найвищий рівень персональности спостерігається у власних іменах (антропонімах). Вони позначають конкретну особу, часто виступають антецедентами в анафоричних відношеннях і безпосередньо корелюють із категорією особи[86]. Тому антропоніми мають найвищий рівень індивідуалізованості[87].

---

[85] Шехтер В. Реалізація категоріальних значень «означеність/ неозначеність» суб'єкта у синтаксичному полі третьої особи. *Актуальні проблеми граматики: Наукові записки Кіровоградського держ. пед. універ-ту ім. В. Винниченка: зб. наук. пр*. Кіровоград: КДПУ ім. В.Винниченка, 1997. С. 104.

[86] Плющ М. Граматична природа категорії особи в іменах і дієслові. *Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні: вибрані пра*ці. 2-ге вид., доп. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. С. 239.

[87] Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: монографія. Київ: НаУКМА, 2016. С. 236.

У поетичних текстах В. Свідзинського і Є. Плужника помітна:

значна кількість антропонімів, що виступають маркерами означеності особи: *А там десь солома дахів / А там десь Шевченко і мати* (Пл., с. 18); *Мовчки зросте десь новий Тарас / Серед кривавих піль*! (Пл., с. 13); *Та від минулого тільки шкільний Горацій, / А про майбутнє – кілька тисяч слів* (Пл., с. 30); *І Тичина, і Рильський, й Олесь / І нікого-нікого* (Пл., с. 53); *А вгорі, в далині,*
наді мно / – Неприступний для зору людей, / Оповитий віків тишиною / Галілей (Пл., с. 74); *Так через віщо ж солоденький Гриць / І досі ще мені хвилює груди*? (Пл., с. 76); *А вже й Дніпро не той ... / Вже і пороги / Ось-ось одягнуть в крицю та граніт* (Пл., с. 79) *Краса небес, провісник сходу, / Палає Оріон* (Св., ЛП); *І все те багатство / Марія Діва /На красні жнива,/ На добрий пожиток ховає* (Св., ЛП); неозначений суб'єкт речень, що відображає стан природи (для таких речень характерний найнижчий ступінь означеності[88]): *Сутеніло помалу* (Пл., с. 16); *Сутеніло помалу. / Час би й росі!* (Пл., с. 16); *Уже зорялося* (Св. с. 248).

У третій особі тип суб'єкта (людина чи предмет) не впливає на синтаксис речення: конкретно-особові речення можуть мати різних суб'єктів без зміни структури. Коли ж суб'єкт не зазначений або неозначений, утворюються спеціальні конструкції – неозначено-особові або неозначено-предметні, які граматично передають дію чи стан без вказівки на конкретного виконавця. У реченнях третьої особи граматична структура не залежить від того, хто саме є суб'єктом – людина чи предмет. Тобто синтаксис і граматика дозволяють передати дію чи стан без конкретного іменування виконавця[89].

У реченнях прислівники, наприклад, *радісно, жаль, соромно, лячно, потрібно, бажано, варто* тощо), набувають предикативних властивостей. Граматично такі речення не позначають особу, але за змістом виконавець дії

---

[88] Ясакова Н. Персональний статус суб'єкта в контексті способів репрезентації картини світу. *Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр*. К., 2008. Вип. 24. Ч. 4. С. 142.

[89] Дет. див.: Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 194–196.

зрозумілий і часто додатково виражається через спеціальний синтаксичний елемент (*мені, нам, тобі*) (такі речення називають неповними (згорнутими)[90]): *Край мене на твоїм вікні / Прозірчасто сплелися тіні,/ І радісно було мені,/ Що ти так близько в сій годині* (Св., ЛП); *Та й не треба нікому ніяких слів: / Мільярд дев'яносто чотири промови*! (Пл., с. 54); *Ах! / Не треба! / Під наметом нового неба* (Пл., с. 69); *Та й нічого мені не треба*! (Пл., с. 79); *І не треба сліз. Не треба болю* (Пл., с. 21); *Чогось раптом спокійно-спокійно мені / Чи то жити, чи вмерти* (Пл., с. 51); *І , здається, спокійно-спокійно нам* (Пл., с. 68); *Бо тяжко і страшно вночі / У кривавому хаосі світу земного* (Св., ЛП);
Стало тяжко нести мені час (Св., Мд., с. 25); *Жаль мені хлопчика* (Св., Мд., с. 59) та ін.

Суб'єкт дії можна відновити з контексту: *О Боже, не дай загубити ключі / Від сонця, від серця Твого огняного,/ Бо тяжко і страшно вночі / У кривавому хаосі світу земного* (Св., ЛП) (мені – *тяжко і страшно*).

Форма третьої особи має інваріантне (загальне) значення «не учасник мовлення», а в мовленні це значення реалізується у двох варіантах: конкретноособовому (відомий діяч) або неозначено-особовому (невідомий діяч)[91].

В аналізованих поетичних текстах В. Свідзинського і Є. Плужника 3 ос. має конкретно-особове значення, якщо дія належить відомому діячеві незалежно від того, названий він чи лише зрозумілий з контексту: *Був це хлопчик лагідний і тихий… / А сімнадцятий минув, зустрінув / Наречену, – кулю за Дніпром* (Пл., с. 22); *Це з нею постійно так: Стисне серце в малий кавалок* (Пл., с. 51); *Так, як виє на місяць голодний вовк, / Дужий пращур собаки! / Не замовк, / Не замовк, /*

---

[90] Вихованець І. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К.: Наук. думка, 1992. С. 100.

[91] Дет. див. Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». С. 194.

Не замовк (Пл., с. 52); *Бо голос крови став неголосний / І не подав онукам оборони* (Пл., с. 77) та ін.

У конкретно-особових реченнях зміст суб'єкта (хто саме виконує дію – конкретна особа, група осіб) не впливає на граматичну форму речення, наприклад: *Краплина впала. І коників сюрчать невидні легіони,/ І золотий літає махаон* (Св., ЛП); *Бо не стане чекати мить, / А то більше година,/ Через те, що когось болить, / Що конає людина*! (Пл., с.70); *І зблизяться холодні тіні,/І гляну, і без слів / Пізнаю я з очей безодніх / Страшний тягар віків* (Св., ЛП) та ін.

У реченнях, що передають дію чи стан невизначеного суб'єкта, відсутність підмета є обов'язковою ознакою**,** а будова речення залежить від того**,** ким є діяч – особою чи предметом. У реченнях із неозначеним суб'єктом місце для підмета може бути порожнім або позначеним займенником, і від цього залежить, як речення показує, хто робить дію. Якщо ж у реченні є займенник, який позначає невідомого суб'єкта, наприклад *хтось* чи *щось*, то цей займенник стає центром, навколо якого будується семантика особи: *Хтось сів у траві поруч Сірка (Ю. Мушкетик, с. 280); Вважає дехто, що годинник – нехитра штука* (П. Глазовий, с. 183). *Що це?/ Через гори / Хтось до мене лине...* (Св., ЛП); *Сміялись очі... Щось співала.../ І тихий шелест був кругом* (Св., ЛП); *Хтось тримав ліхтар, мов смолоскип* (Пл. с. 15); *І хтось останній на полі дооре / Вузеньку смужку вогкої землі* … (Пл., с. 47); *Й раптом крикне хтось нетерпляче: / – А женіть їх під три чорти*! (Пл., с. 66) та ін.

У разі відсутности суб'єктної синтаксеми на синтаксичному рівні формуються специфічні функційні варіанти семантики третьої особи (неозначено-особовий і неозначено-предметний), які репрезентовані в українській мові спеціалізованими синтаксичними структурами[92].

[92] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 196.

Неозначено-особова семантика в поетичних текстах В. Свідзинського та Є. Плужника реалізується в конструкціях кількох типів[93]:

неозначено-особові конструкції – речення, в яких відповідний статус суб'єкта виражено через граматичну категорію 3 ос. мн. теперішнього/ майбутнього часу або лише множини у формах минулого часу: *Тяжко в камінь ударяють,* / *Рясно сиплють синій блиск, / Обливають білим шумом / Темних скель безладний тиск* (Св., ЛП); *Пруть до церкви, на смерть, в ресторани... / Жруть, торгують собою, плюють / Внепромиті, неславлені рани, – / Живуть*! (Пл., с. 55) *Нехай ридають! Може ж, хоч так пригадають, / Що серце в людини є!* (Пл., с 61) *Не схибить куля, / – не стогнатимуть довго* (Пл., с. 16); *Женуть тебе в новий, незнаний світ, І дні твої /– сіренькі епілоги* (Пл., с. 80); *І синьоокий ранок мов засліп... / І закиплять, я знаю* (Пл., с. 32); *І в крові, на Голгофі, в муках узрять нас* (Пл., с. 65). У наведених реченнях дієслова (присудки) граматично мають форму 3 ос. мн., що формально вказує на кількість суб'єктів, проте не конкретизує, хто суб'єкт дії. Суб'єкт умовний

(«хтось»), не визначений у реченні; речення, у яких дієслово (предикат) не має граматичних показників особи**,** увага на результаті дії, її повторюваності[94]. Хоча граматично суб'єкт «знеособлений», семантично дія пов'язана з реальною особою чи групою осіб: *Чи тобі на життя позаздрено?/ … /А тебе, мою райдугу, розібрано,/ І розібрано, і поділено:/ Тіло дано покірній землі,/ А те, що благало безсмертя,* (Св., Мд., с. 28); *І видавалося мені,/ Що я не розлучавсь з тобою* (Св., ЛП); *Так сумно тут здавалось самотою* (Св., ЛП); *Відбулось. Мета моя далека, / Я такої смерти не боюсь*! (Пл., с. 15); *Знов подвір'я взялось травою* (Пл., с. 26); *Це снилось? … На тихім світанні / Багнети, і я біля стінки* (Пл., с. 36); *І снилось так: гарячий з півдня вітер…* (Пл., с. 46) *Стільки було прожито*! (Пл., с. 24); *І*

---

[93] Ясакова Н. Ступенювання різновидів семантики персональності за рівнем означеності. *Українська мова*. 2015. № 3 (55). С. 86.

[94] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 193.

видавалося мені, / Що я не розлучавсь з тобою (Св., ЛП) та ін. *За яким бісом / Стільки було прожито* (Пл., с. 22); *Від поля співом мудрим пропливе / – Про те, що сховано в малім насінні / Життя нове*! (Пл., с. 47); *Певну кількість ударів своїх! / – Розподілено всім по закону* (Пл., с.69); *Скінчено. Записано. – І крапка. / – Спочивайте, стомлені над міру*! (Пл., с.21); *Покинуто, самітно* (Св., ЛП); речення, у яких предикат стоїть у формі середнього роду минулого часу або третьої особи однини (зазвичай властивій діям предметів), виражають дію невизначеного або невідомого виконавця: *Впало – ставай до стінки!* (Пл., с. 17); *Подивіться, кому кортіло / Подивитись за межі дат* (Пл., с. 20); *Скрикнула б [вона] раптом. / В одну хвилину / Бачила б [вона] верстви моїх шляхів* (Пл., с. 39); *Побачила [вона] клен-древо журне,/ І зупинилась [вона] перед ним,/ І доторкнулася рукою* (Св., ЛП); *Багровим листям уквітчала [вона] / Сніг чола* (Св., ЛП) та ін. У цих прикладах граматично дієслово «показує» форму третьої особи однини, воно не називає конкретного суб'єкта, тобто виконавець дії існує умовно існує («хтось/щось зробив»).

Отже, у межах третьої особи невизначений суб'єкт виражається порізному.

3.2. Характеристика персональности-суб'єктности в неозначеноособових реченнях

Головними засобами вираження неозначеного суб'єкта є неозначені займенникові іменники, функція яких – позначення невідомої особи. Такі займенникові іменники виразно позначають дейктичний статус суб'єкта третьої особи, причому узагальнення найвищого ступеня притаманне заперечним займенниковим іменникам (*ніхто, ніщо*), питальним (*хто, що*) і поступово зменшується в неозначених[95], наприклад: *Ніхто ж того не відає / І не буде*

[95] Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наук. думка, 1988. С. 50.

знати...(Св., ЛП); *Нехай тепер трава росте / – Ніщо не буде на заваді*...(Св., ЛП); *І нікому ніхто не винен, / І давно вже з нас кожний – мрець!* (Пл., с. 55) та ін.

У поетичних текстах В. Свідзинського і Є. Плужника займенник *хтось* реалізує кілька відтінків значення:

- вказівка на невідому людину: *І хтось останній на полі дооре / Вузеньку смужку вогкої землі* (Пл., с. 47); *у ночі його вели на розстріл. / Хтось тримав ліхтар, мов смолоскип* (Пл., с. 14); *Хтось прикладом у спину, – йди*! (Пл., с. 16); *Через гори / Хтось до мене лине* (Св., ЛП);
- вказівка на людину як носія предикативної ознаки*: Й раптом крикне хтось нетерпляче:/ – А женіть їх під три чорти!* (Пл., с. 66); *Сутеніло помалу. / Час би й росі! / А хтось далеко десь генералу: / – Усі* (Пл., с. 16); ➢ вказівка на будь-яку людину: *Хтось розгорне добу нову* (Пл., с. 12).

У неозначено-особових реченнях головна увага зосереджена на дії (предикаті), а сам суб'єкт другорядний і може бути невідомим, відомим, одиничним чи множинним; це дозволяє використовувати такі речення в різних комунікативних ситуаціях. Суб'єктом неозначено-особових речень уважають множину неозначених осіб або невизначений суб'єкт[96]. У неозначено-особових реченнях суб'єкт (той, хто здійснює дію) не завжди невідомий через мовленнєвий намір; іноді його неозначеність обумовлена об'єктивними обставинами – браком інформації, швидким або хаотичним перебігом подій, поганим сприйняттям чи зовнішніми перешкодами, наприклад: *Не схибить куля, / – не стогнатимуть довго* (Пл., с. 16).

У неозначено-особових реченнях суб'єкт зазвичай невизначений, а ступінь його неозначеності залежить від характеру дії та комунікативної мети мовця. За

[96] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 217–218.

ступенем неозначеності суб'єкта, який встановлюють через співвідношення означеної /неозначеної множини і її складників, виділяють такі речення[97]:

обмежена, конкретна множина неозначених осіб, дія локалізована, спостережувана: речення, у яких суб'єктом є обмежена, конкретна множина неозначених осіб; дія локалізована, спостережувана: *Тяжко в камінь ударяють, [хвилі] / Рясно сиплють синій блиск, / Обливають білим шумом / Темних скель безладний тиск* (Св., ЛП). У цьому реченні суб'єкт – обмежена множина неозначених осіб, номінація яких не потрібна для розуміння змісту. Дія конкретна, відчутна, локалізована (*перед очима мовця*), можна уявити робітників або хвилі як персоніфікованих виконавців; *Пропало сіно! Тільки покосили, / А дощ його й прибрати не дає!* (Пл., с. 43); *Ще не косили перших отав,/ Коли на чужину ти виїжджав* (Св., с. 267); *Подивилися, – поле! / Ромен з трави* (Пл., с. 15); неозначені представники означеної множини (є інтегрувальні ознаки: місце, середовище та ін. У реченні *Пруть до церкви, на смерть, в ресторани... / Жруть, торгують собою, плюють... Живуть!* (Пл., с.55) суб'єкти – неозначені представники певної соціальної множини (люди міста, сучасники ліричного героя). Їх не названо, але межі спільноти зрозумілі з контексту; *Ще в полон не брали тоді, / – Приліпили його до стовпа / На землі, від крови рудій, / Кривава рота* (Пл., с. 20) – суб'єкти (можливо солдати, кати) належать до певної відомої групи, але конкретно не названі; *Музика змовкла. Завмерло світло. / Тебе піднесли, тебе опустили,/ Очі твої в далині. / І я цілував твою тиху руку… / На горбик поклали вінок із клену,/ А в узголов'я вінок сосновий* (Св., Мд., с. 25) – дію «піднесли», «опустили», «поклали вінок» виконують конкретні особи, хоча й не названі, але зрозумілі з контексту (можливо, учасники похоронної обряду); неозначений представник нечітко окресленої множини: *Женуть тебе в новий, незнаний світ,/ І дні твої – сіренькі епілоги* (Пл., с. 80) – дію виконує один чи кілька невизначених осіб із широкої групи; конкретні особи не важливі; *Там кущі,*

[97] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. С. 222.

обкувавши пліт, / Зеленять мій улюблений світ (Св., Мд., с. 21); *Так, як вили колись і мої діди, / Називаючи вий цей співом, / Коли співів чужих сліди / Заливали червоним пивом*! (Пл., с. 55); неозначена множина неозначених осіб (колективна, узагальнена дія): *Пруть до церкви, на смерть, в ресторани… / Жруть, торгують собою, плюють / Внепромиті, неславлені рани, – / Живуть*! (Пл., с. 55) – дію виконує багато невідомих суб'єктів водночас, узагальнено; не важливо, хто саме; *Нехай ридають! Може ж, хоч так пригадають, / Що серце в людини є*! (Пл., с. 61); *І закиплять, я знаю, незабаром / Купівля й продаж – боротьба за хліб*! (Пл., с.

32) – узагальнена дія осіб (імовірно, на ринку);

неозначений представник із ширшої неозначеної групи, дія не колективна: *І в крові, на Голгофі, в муках узрять нас* (Пл., с. 65) – дію може виконувати одна особа або кілька, група конкретно не названа; не колективна: *Знали смак у коханні й лікері, / Та чи винні ж / У тім, скажіть, / Що не знали зовсім про двері / Що вели за біжучу мить*? (Пл., с. 65); *Тягарем минулі віки / На стомлені плечі! / Серце здушили мені – мовчи*! (Пл., с. 43); будь-хто з необмеженої множини: *Чим там його вітають?/ Чи там йому одчиняють,/ Різьблені вікна, золоті брами,/ Підносять угору руки з вінками –/ Підносять руки, хороше славлять,/ Високі крісла на луках ставлять?* (Св., с. 226) – дію виконує будь-хто, то впливає на світ, суб'єкт максимально абстрактний.

У поетичних уривках В. Свідзинського і Є. Плужника простежуємо різний ступінь неозначености суб'єкта. У реченнях 1–2 груп дія сприймається як результат конкретних, хоч і неназваних осіб, доступних для сприйняття; у 3–4 – зв'язок із реальною множиною осіб послаблюється: дія стає узагальненішою, а суб'єкт «розчиняється» в масі, підкреслюючи поетичну емоційність; у 5–6 – неозначеність сягає максимуму: суб'єкт цілком неокреслений, дія відбувається сама собою, стаючи засобом філософського узагальнення.

Отже, неозначено-особові речення в аналізованих поетичних текстах виконують естетичну й узагальнювальну функцію, стираючи межу між індивідуальним і колективним, переносячи центр уваги з діяча на саму дію чи символічне її наповнення.

3.3.Характеристика персональности-суб'єктности в безособових реченнях

Традиційна класифікація односкладних речень не передбачає структур, що репрезентують дії чи стани з неозначеним неособовим суб'єктом, їх зараховують до безособових речень. Водночас серед безособових речень розрізняють «абсолютно безособові» і такі, що передбачають наявність суб'єкта. Абсолютно безособовими вважають речення, які позначають явища природи і в яких неможливо встановити жодного підмета, навіть найзагальнішого, на кшталт *щось* [98] . Такі конструкції називають безсуб'єктними. Натомість безособові речення, що передають внутрішній стан людини, її почуття, настрій, фізичні або психічні переживання, мають суб'єкт, хоч і не названий прямо, тобто суб'єкт «присутній» у змісті[99]. Як свідчить поданий матеріал, йдеться про неозначено-особові та безоособові речення, у яких суб'єкт визначається за контекстом чи домислами читача.

Н. Ясакова підкреслює, що неозначено-особові речення з дієсловами у формі множини та предикативами на -но, -то вживають без стилістичних обмежень, а неозначено-предметні та неозначено-особові структури характерні розмовно-побутовому й художньому мовленню: «нечіткість суб'єктної семантики, слабке розмежування особового і неособового дає змогу передати найзагальніше сприйняття мовцем певної ситуації дійсності […]. Читач з відстороненого спостерігача ніби перетворюється на безпосереднього учасника подій»[100].

---

[98] Курс сучасної української літературної мови: у 2 т. / за ред. Л. Булаховського. Т. 2: Синтаксис. К.: Рад. шк., 1951. С. 53

[99] Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення; еквіваленти речення). К.: Наук. думка, 1973. С. 74–77.

[100] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова», Київ, 2017. С. 262. [116] Там само. С. 259.

Неозначеність прихованого предметного суб'єкта може виникати з різних причин: через його невідомість, незрозумілість, складність або навіть неможливість чіткого окреслення[116].

У поетичному тексті В.Свідзинського і Є. Плужника констатуємо неозначено-предметні структури в таких функційних варіантах.

Невідомий суб'єкт. Такий виконавець дії є невідомим для мовця переважно через зовнішні обставини. Такі речення часто містять дієслова зі перцептивною семантикою і локативні маркери місця чи напрямку дії. За спостереженням Н. Ясакової, «невідомість є тимчасовою характеристикою такого суб'єкта. Він часто названий у наступному контексті»[101]: *Заклекотіло в соняшнім горні, Двигнула тілом ріка* (Св., Мд., с. 66); *Подивіться, кому кортіло / Подивитись за межі дат / Непотрібне на бруці тіло, / А над тілом – плякат* (Пл., с. 20); *А ніч підкралася, як мур, за вікном./ Ой там-то лягло незміренної тьми!* (Св., с. 261); *І ось усміхнутись несила..* (Пл., с. 35); *Так щоночі: проквиляє дико, / Ламле віття, стогне та ячить, / Б'є у двері, припада до вікон / Сніговими більмами очей* (Св., Мд., с. 61); *Ой защуміло ж тоді! / На землі – / Струсунувся кожен листок / На воді* (Св., Мд., с. 12) та ін.

Значення особовости входить до ширшого значення предметності, тому згадка про предмет чи сукупність предметів іноді охоплює й істот, виражаючи не лише вищий ступінь невизначености, а й узагальненість (всеохопність) дії або стану: *Я знаю: усе вмирає./ Квітка у полі,/ Дерево в лісі,/ Дитина в місті* (Св., Мд., с. 27); *І все, здається, / Біжить, сміється / У слід блакитний, / За днем поривним* (Св., ЛП); *Нігде ні звука. Все замовкло. / В задумі іноді плечем / Вона стене. / А лист пожовклий / На неї сиплеться дощем* (Св., ЛП); *Весна. Розкрились небеса. / Збудилось все, що жити здібне* (Св., ЛП) *Але затихло все поволі. / Між хмарами в височині / З'явились галяви ясні…* (Св., ЛП); *Навколо мене все погасло: / Всі барви, звуки, всі пісні* (Св., ЛП); *Вона прийшла. / Іде лісами. / А вже давно*

[101] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова», Київ, 2017. С. 260.

зів'яло все (Св., ЛП); *Буде все в твойому зорі / Небо тепло-голубе, / І акації прозорі / Обвіватимуть тебе* (Св., ЛП); *Збіліло все, замовкло, заніміло, / Панує скрізь холодна чистота* (Св., ЛП); *Усе пливе ... / мов той незграбний пліт* (Пл., с. 80); *Смутно і нудно. Усе, як ця гілка, зів'яло для мене* (Св., Мд., с. 46); *Все стогне, шумить, така її річ* (Св., Мд., с. 33); *Де все, що ти стрічав або знаходив,/ В тобі живу цікавість пробуджало* (Св., ЛП). У наведених прикладах неозначений суб'єкт виражено через слово з «предметним» значенням *все* (охоплює і людей, і інших істот) тобто в мові предметом може називатися не тільки річ, а й істота).

Характер дії може вказувати на особовість суб'єкта, проте ця семантика не проявляється на граматичному рівні: у центрі зображення – сприйняття мовця, а не його здогадки про джерело дії. Наприклад, у поезії В. Свідзинського: *Коло погреба, під кущами/ Захихотіло в моху* (Св., Мд., с. 73) – це формально безсуб'єктне речення, у якому дія очевидно належить людині**,** але граматично діяч не названий. Зрозуміло, що хтось *хихотить*, але мовець не називає його, зосереджується на звукові хихотіння як елементові сприйняття, а не на самому суб'єкті. Дієслово виражає дію, властиву лише людині, але підмет відсутній.

Неактуальний суб'єкт. Речення з неактуальним суб'єктом поділяють на дві підгрупи: з неозначено-неактуальним суб'єктом / з означено неактуальним суб'єктом.

Низка прикладів у поезії В. Свідзинського та Є. Плужника ілюструє усунення суб'єкта, коли його значення очевидне із самого предиката, і вербалізація видається мовцеві зайвою (нема потреби називати того, що й так зрозуміло). Неназваний учасник дії є тим, хто найбільш імовірно її виконує в контексті. Часто пропускають суб'єкт, якщо йдеться про природне явище, адже важливіший сам факт події, а не «хто» її спричинив. Такі речення формально без підмета є безособовими, але семантично повними: дія має очевидного, типового діяча, що випливає з контексту або значення дієслова): *Набігають бистрі хмари / На сади на весняні // Загримить, по листю вдарить / І затихне вдалині* (ідеться про дощ) (Св., ЛП); *Перейде, а по годині / З чаші світлої униз / Стрімголов ізнову*

рине / Буйних крапель бистрий блиск (про дощ) (Св., ЛП); *Вже третій день ллє з усієї сили, / А особливо на моє! / В долинці саме. / Іжте, коненята*! (Пл., с. 44) та ін.

У структурах з означеним неактуальним суб'єктом суб'єктна синтаксема виражена іменником у орудного відмінка (виділяють два типи безособових речень О.в. суб'єкта при функціонально-безособовому дієслові: позначають стихійну силу і позначають джерело (причину) дії або стану[102]): *От тоді ж то зчинилась буря!/ Розмахнуло старі дерева,/ Закрутило дощем, як хмелем* (Св., Мд., с. 55) = *дощ закрутив; А тільки з полудня теплом занесло, / Жорстокий помір упав на село* (Св., с. 261) та ін.

Речення з означеним суб'єктом кваліфікують також ті, де іменник в орудному відмінку вказує на характер запаху, а суб'єктне значення виступає супровідним при дієслівних предикатах, що позначають нюхові відчуття[103]: *На самоті, без милої руки, / Я не сумую: і ласкаві ночі, / І миром віє з повної ріки,/ І зорі дивляться глибоко в очі* (Св., с. 228–229); *Коли над вільхами засвітиться / Вечірній місяць – і на березі, /Запахне водяною м'ятою, / І стане тихо на млині* (Св., Мд., с. 11) та ін.

Найменш виразно суб'єктність виявляється у двоскладному реченні, де джерело запаху позначене іменником у називному відмінку – основному морфологічному вияві суб'єктної синтаксеми: *Солодко пахнуть акації білі* (Св., ЛП); *Покрівля прогнила, погнулися стіни, / Хутко повалиться зовсім.../ Як пахнуть акації білі*!.. (Св., ЛП) та ін.

Незбагненний суб'єкт – термін Н. Ясакової, простежуємо в реченнях, що описують ситуацію, яку неможливо безпосередньо відчути органами чуття, тобто

---

[102] Плющ М. Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні. *Вибрані праці*. К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2011. С. 65.

[103] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова», Київ, 2017. С. 267. [120] Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова», Київ, 2017. С. 268.

особа, що спричиняє подію, лишається невідомою бо прихованою[120]: *А живіть собі, як вам <u>бажається</u>! / Через те, що – / ви чуєте? все таки <u>обертається</u>!* (Пл., с. 75) (тут ідеться про землю); *Чомусь <u>ввижається</u>, що до господи / Він не поверне, кинувши сиріт* (Пл., с. 80); *Лелю-полелю! <u>Закрило</u> нам чаші / Мою злотну, твою сапфірову* (Св., Мд., с. 66). У таких реченнях дієслово передає активну дію, що вимагає суб'єкта, але суб'єкт не названо й не може бути названо, позаяк він невідомий, надприродний або позасвідомий. Отже, незбагненний суб'єкт – це невидиме або неідентифіковане джерело дії, яке сприймається як щось, що діє, але поза людським розумінням чи контролем.

Неозначений локус-суб'єкт. Невелика кількість дієслівних предикатів позначають стан природи без називання носія стану, суб'єкт стану лексично не виражений («стани всеохопного характеру»[104]). Таких речень фіксуємо незначну кількість: *Сутеніло помалу* (Пл., с. 16).

Отже, в аналізованих поетичних текстах неозначений предметний суб'єкт виражається в реченнях із дієсловами третьої особи однини (теперішнього, майбутнього або середнього роду минулого часу) без названого діяча. Такі речення можуть передавати різні відтінки неозначеності – коли суб'єкт невідомий, неважливий, незбагненний. Два речення описують стан природи без названого суб'єкта.

Висновки до 3 розділу. У третьому розділі магістерської роботи досліджено різні варіанти реалізації категорії персональности – граматикосемантичні способи вираження суб'єкта в реченні, які дають змогу передати участь діяча в події навіть без його прямого називання. Аналіз поетичних текстів В. Свідзинського і Є. Плужника уможливлює висновок про перевагу конструкцій з означеним суб'єктом, репрезентованим формами 1 і 2

[104] Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наук. думка, 1988. С. 114.

особи. Найнижчий ступінь означеності властивий третій особі, у межах якої реалізується неозначено-особова і неозначено-предметна семантика (див. схему).

ВИСНОВКИ

Магістерську роботу присвячено актуальному дослідженню особливостей граматики поетичної мови відомих представників Розстріляного Відродження – Володимира Свідзинського і Євгена Плужника. На матеріалі їхніх ліричних текстів простежено, як через граматичні засоби (категорії особи та часу) розкривається «людський вимір» мови – мовне втілення суб'єкта, поетичне *я.*

Твори обох поетів – непересічної ваги матеріал для аналізу функційнограматичних категорій дейктичного характеру, насамперед персональности, що є засадничою для ліричного дискурсу, позаяк ліричне мовлення найчастіше вибудовується від першої особи (центру персональности), тоді як прозі переважає третя особа (периферія персональности).

Для аналізу способів і форм репрезентації персоналізації в ліричних текстах В. Свідзинськогоі Є. Плужника використано теоретичні напрацювання Н. Ясакової, яка систематизувала всі рівні експлікації семантики персональности на відміну від традиційного підходу, що зводить її лише до мофрологічного рівня (займенникового іменника, дієслова).

Категорія персональности має функційний семантико-граматичний характер, тобто реалізується в межах речення, однак у поетичному дискурсі набуває специфічних рис – емоційности, образности, індивідуалізації внутрішнього «я». Персональність, час та інші пов'язані категорії формують «образ» суб'єкта – його позицію та оцінку подій.

Мовні засоби персоналізації в поетичних творах В. Свідзинського і Є. Плужника спираються на загальномовні засоби, однак, стилістично марковані, набувають індивідуального авторського звучання. Відтак у роботі досліджено структуру функційно-семантиного поля категорії персональности, окреслено її

ядро та периферію, простежено засоби вираження на морфологічному та синтаксичному рівнях.

Ядро морфологічного рівня становить категорія особи, виражена займенниковими іменниками та дієслівними формами. Центр категорії персональности складають займенникові іменники як репрезентанти морфологічної категорії особи. Ліричний текст поетів ілюструє займенникові іменники *я, ти, ми, ви*, які функціюють як дейктичні показники, і *він, вона, воно* – які виконують анафоричну функцію. Займенникові іменники *я, ти, ми, ви* здебільшого належать до класу істот, а інші – можуть бути як істотами, так і неістотами. На позначення комунікантів типовим є значення чоловічого й жіночого роду, а випадки належности *я* до с.р. (вживання щодо неживих предметів, рослин, абстрактних понять тощо) є свідченням персоніфікації в поетичних текстах В. Свідзинського і Є. Плужника. У поезіях *він* / *вона* також можуть самостійно вказувати на особу, виступаючи поетичними образами – іменами персонажів чи адресатів.

Проаналізовано зв'язок антропоніма й займенникового іменника: власні назви маркують персональність, тоді як займенникові іменники 3 ос. – імперсональність.

В аналізованих текстах звернено увагу на функцію кличного відмінка, як іменник через відмінкову форму кличного відмінка реалізує значення особи у структурі речення, адже сам по собі іменник не може виражати особи комунікації, лише у взаємодії з дієсловом. У поетичних текстах В. Свідзинського і Є. Плужника Кл. в., крім апелятивного значення, передає складні емоційно-смислові відтінки.

Дієслівні засоби персоналізації охоплюють форми теперішнього, майбутнього часу та наказового способу, які безпосередньо чи потенційно виражають діяча. Форми минулих часів та умовного способу хоч і не мають формальних показників особи, здатні позначати її контекстуально.

Щодо синтаксичних маркерів персональности, то передусім звернено увагу, що семантичний суб'єкт не є тотожний граматичному підметові, адже може бути виражений іншими відмінками, коли йдеться про стан, відчуття, природне явище. Такі структури в поетичній мові В. Свідзинського і Є. Плужника часто реалізуються через орудний суб'єкта або через неозначеноособові (дію виконує невідомий або узагальнений суб'єкт) і неозначенопредметні (дію виконує предмет або природне явище) речення.

У текстах обох поетів переважають неозначено-особові конструкції з дієслівними формами множини та предикативами на *-но, -то*; рідше трапляються неозначено-предметні речення з предикатом у формі 3-ї особи однини. Структури з невідомим субєктом, неактуальним, незбагненним і неозначеним локус-суб'єктом набувають виразного стилістичного значення, створюючи ефект відстороненості, узагальнення чи безособовости.

Дослідження засвідчило, що основним засобом персоналізації у творах В. Свідзинського та Є. Плужника є займенникові іменники першої та другої осіб, адже вони найповніше виражають позицію ліричного суб'єкта щодо мовлення. Периферію персональности становлять форми, де особа позначена не прямо або не позначена зовсім.

У поетичному тексті наявна множинність способів вираження суб'єкта – мовне «я» може виявлятися через слово образ, інтонацію, опис, відчуття. Ця варіантність – природна риса художнього мовлення.

Аналіз засобів реалізації категорії персональности в поезіях В. Свідзинського і Є. Плужника розширює уявлення про функційні можливости особових грамем у поетичній мові й показує, як через граматику формується поетичне самовираження – мовна присутність «я» у світі тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баган М. Нова праця про функційні вияви категорії персональності в українській літературній мові. Рец. на: Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові. К.: НаУКМА, 2016. 328 с. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2017. Т. 20. № 1. С. 154–156.

2. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). К.: Наук. думка, 1991. 172 с.

3. Безпояско О., Городенська К., Русанівський В Граматика української мови. Морфологія: підручник. К.: Либідь, 1993. 336 с.

4. Борщ Е. Граматична особа і персональність (на матеріалі східнослов'янських мов). *Мовознавство*. 1973. № 4. С. 50–58.

5. Вихованець І. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К.: Наук. думка, 1992. 224 с.

6. Вихованець І. Система відмінків української мови. К.: Наук. думка, 1987. 232 с.

7. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К.: Наук. думка, 1988. 256 с.

8. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика укр. мови / за ред. І. Вихованця. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

9. Дарчук Н. Категорія особи в поетичних текстах Лесі Українки. *Лінгвістичні студії*. 2020. Вип. 40 (1). С. 19–35. URL: https://doi.org/10.31558/1815-3070.2020.40.1.2

10. Дроботенко В. Категорія особи і категорія персональності: специфіка функційноструктурної ієрархії. *Лінгвістичні студії*. Вип. 22. Донецьк: ДонНУ, 2011. С. 101–103.

11. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення; еквіваленти речення). К.: Наук. думка, 1973. 288 с.

12. Дудко І. Займенникове вираження категорії означеностінеозначеності в українській мові: монографія. К.: Довіра, 2011. 232 с.

13. Єрмоленко С. Внутрішньотекстуальний суб'єкт і категорія персональності в поетичній мові Михайля Семенка. *Мовознавство*, 2019. № 6. С. 56–63.

14. Єрмоленко С. Синтаксис і стилістична семантика. К.: Наук. думка, 1982. 207 с.

15. Жовтобрюх М., Кулик Б. Курс сучасної української мови: 3-тє вид. Ч. І. Київ: Радянська школа, 1965. 424 с.

16. Загнітко А. Теоретична граматика української мови. Морфологія: монографія. Донецьк: Дон ДУ, 1996. 437 с.

17. Китиця О. Категорія персональності та засоби її вираження в публіцистичному стилі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2001. 19 с. URL: https://referatu.net.ua/newreferats/7569/184582

18. Китиця О. Форми ліричної адресації в поезії Андрія Малишка. *Матеріали Всеукраїнської міжвузівської конференції «Творчість Андрія Малишка в контексті літературного процесу XX століття»*. К., 1997. С. 123–127.

19. Курс сучасної української літературної мови: у 2 т. / за ред. Л. Булаховського. Т. 2: Синтаксис. К.: Рад. шк., 1951. 408 с.

20. Кучеренко І. Актуальні проблеми граматики. Львів: Світ, 2003.

21. Кучеренко І. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.

22. Матвіяс І. Синтаксис займенників в українській мові. К.: Видавництво АН УРСР, 1962. 131 с.

23. Межов О. Суб’єктні синтаксеми у структурі простого речення. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 183 с.

24. Мірченко М. Структура синтаксичних категорій: монографія. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. державного університету ім. Лесі Українки, 2001. 340 с.

25. Нестеренко Т., Кричун Л. Міжрівневий характер категорії особи в українській мові. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки* Вип. 1 (212). С. 192–197.

26. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: Монографія. Київ, 1997. 231 с.

27. Плющ М. Граматична природа категорії особи в іменах і дієслові. *Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні: вибрані пра*ці. 2-ге вид., доп. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013.С. 238– 281.

28. Плющ М. Категорії суб’єкта і об’єкта в структурі простого речення: монографія. Вид. 2-ге, доповн. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 203 с.

29. Плющ М. Референційні аспекти семантики займенників. *Проблемні питання синтаксису: зб. наук. пр.* / відп. ред. Н. В. Гуйванюк та ін. Чернівці: ЧДУ, 1997. С. 3–6.

30. Плющ М. Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні. *Вибрані праці*. К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2011. 362 с.

31. Русанівський В. Граматична категорія особи в усному і писемному літературному мовленні. *Українське усне літературне мовлення.* К.: Наук. думка, 1967. С. 192– 201.

32. Русанівський В. Структура українського дієслова. К.: Наук. думка, 1971. 315 с.

33. Сидоренко О., Бондаренко О. Функційно-комунікативний потенціал означено-особових речень: персоналізація суб'єкта медіаповідомлення. *Філологічні трактати*. 2023. Т. 15. № 1. С. 148.

34. Сингаївська Г. Власне ім'я в лексико-семантичній системі мови. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики.* 2013. Вип. 24. С. 365–373.

35. Скаб М. Вокатив на тлі взаємодії рівнів мови. *Мовознавство*. 1990. № 5. С. 30–33.

36. Скаб М. Граматика апеляції в українській мові: монографія. Чернівці: Місто, 2002. 272 с.

37. Скаб М. Другоособовість як основна інтегральна семантикосинтаксична ознака апеляційних проявів. *Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: Зб. наук. пр., присвячений ювілею доктора філологічних наук, професора, академіка АН ВШ України, завідувача кафедри української мови ДонНУ Загнітка А. П.* Донецьк: ДонНУ, 2004. С. 103–108.

38. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. Білодіда. К.: Наук. думка, 1972. 515 с.

39. Хоронжук Т. Деперсоналізаційний потенціал анафори: шляхи дослідження моделі антропонім → займенник 3-ї особи однини. Ак*туальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство.* 2021. Вип. 35. Т. 7. С. 159–164. URL: https://aphnjournal.in.ua/archive/35_2021/part_7/28.pdf

40. Черевченко О.М. Лінгвістичні аспекти аналізу поетичного тексту: неокласичні виміри: монографія. Умань: ВІЗАВІ, 2012. 235 с.

41. Шехтер В. Реалізація категоріальних значень «означеність/ неозначеність» суб'єкта у синтаксичному полі третьої особи. *Актуальні проблеми граматики: Наукові записки Кіровоградського держ. пед. універ-ту ім. В. Винниченка: зб. наук. пр*. Кіровоград, 1997. С. 104–106.

42. Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові: монографія. Київ: НаУКМА, 2016. 326 с.

43. Ясакова Н. Персональний статус суб'єкта в контексті способів репрезентації картини світу. *Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр*. К.: Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. Вип. 24. Ч. 4. С. 140–146.

44. Ясакова Н. Потрактування мовної репрезентації особових протиставлень в українському мовознавстві. *Мова і культура.* Київ, 2013. Вип. 16. Т. 1 (163).

45. Ясакова Н. Реалізація категорійних значень особи у словозміні іменника. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство).* 2016. Т. 189. С. 62–66.

46. Ясакова Н. Семантика означеності / неозначеності у формуванні персонального статусу суб'єкта речення. *Мовознавчий вісник: зб. наук. пр*. / відп. ред. Г. Мартинова. Черкаси, 2010. Вип. 11. С. 142–147.

47. Ясакова Н. Семантична своєрідність і мовне оформлення узагальнено-особових речень. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2015. Вип. 39. С. 85–92.

48. Ясакова Н. Ступенювання різновидів семантики персональності за рівнем означеності. *Українська мова*. 2015. № 3 (55). С. 77–90.

49. Ясакова Н. Категорія персональності в українській літературній мові: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Національний університет «Києво-Могилянська академія»; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ, 2017. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/a10/dis_Yasakova%20N..pdf

Додаток
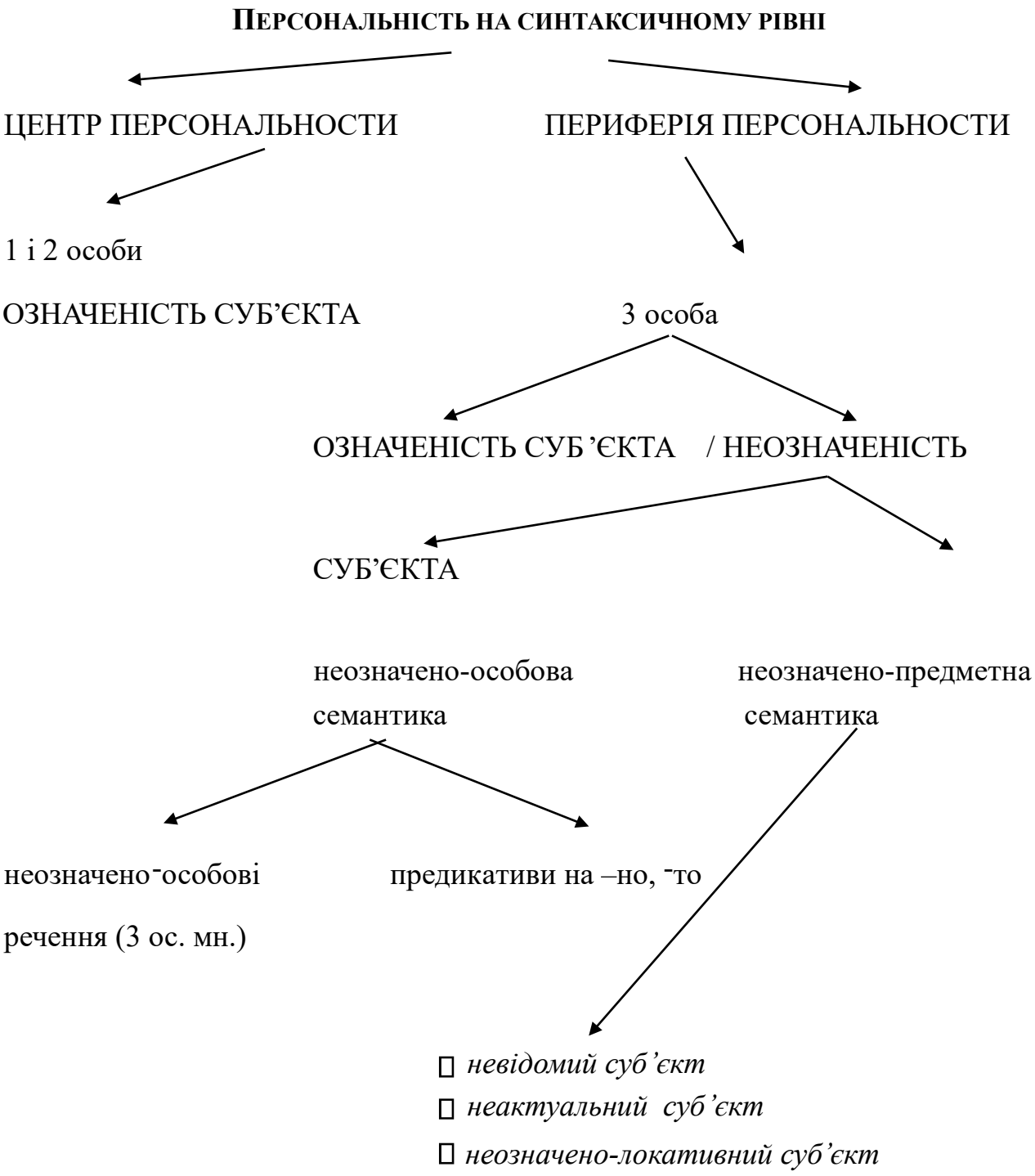
СХЕМА